SONDERLABORATORIUM SS.

ZAMOJSZCZYZNA „PIERWSZY OBSZAR OSIEDLEŃCZY W GENERALNYM GUBERNATORSTWIE

THE SS SONDERLABORATORIUM. THE ZAMOŚĆ REGION: THE "FIRST SETTLEMENT AREA" IN THE GENERALGOUVERNEMENT

Scenariusz • Script:
Agnieszka Jaczyńska

Koncepcja plastyczna • Artistic Design:
Magdalena Śladecka

Recenzenci • Reviewers:
dr Maria Wardzyńska
dr Marcin Krzanicki

Materiały pochodzą ze zbiorów:
Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Archiwum Miejskie w Norymberdze, Archiwum Państwowe w Lublinie, Archiwum Państwowe w Zamościu, Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku, Bundesarchiw Berlin, Archiwum Fundacji Polsko Niemieckie Pojednanie, Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau, Narodowe Archiwum Cyfrowe, Muzeum Zamojskie w Zamościu, Muzeum Ziemi Biłgorajskiej, Muzeum Regionalne w Tomaszowie Lubelskim, Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, Biblioteka UMCS, Biblioteka KUL, Cyfrowe Archiwum Fotograficzne Archiwum Federalnego w Koblencji, Miejska Biblioteka Publiczna w Tarnogrodzie, Muzeum Regionalne w Siedlcach Publiczne Gimnazjum im Dzieci Zamojszczyzny w Skierbieszowie, Marianny Gil, Juliana Grudnia, Hieronima Kycko, Jana Grondkowskiego, Jerzego Pola, Leokadii Sędlak
oraz publikacji:
R. Jarocki, *Ostatni Ordynat. Z Janem Zamojskim spotkania i rozmowy.*

Materials came from the collections:
Archive of the Institute of National Remembrance, Archive of the Lublin branch of the Institute of National Remembrance, State Archive in Lublin, State Archive in Zamość, Archive of the State Museum at Majdanek, Bundesarchiw Berlin, Archive of the Foundation for Polish-German Reconciliation, Archive of the State Museum at Auschwitz-Birkenau, National Digital Archive, Zamość Museum in Zamość, Museum of Biłgoraj Land, Tomaszów Lubelski Museum, Archive of the Unit for the History of Peasant Movement, UMCS Library, KUL Library, Digital Picture Archives of Federal Archives Koblenz, Public Library in Tarnogród, Siedlce MuseumChildren of the Zamość Region Junior High School in Skierbieszowo, Marianna Gil, Julian Grudzień, Hieronim Kycko, Jan Grondkowski, Jerzy Pol, Leokadia Sędlak
and from the book:
R. Jarocki, *Ostatni Ordynat. Z Janem Zamojskim spotkania i rozmowy.*

Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu
Oddział w Lublinie
Biuro Edukacji Publicznej

ANNEXED TO THE REICH

WYSIEDLENIA Z ZIEM POLSKICH WCIELONYCH DO RZESZY

DISPLACEMENTS FROM THE POLISH TERRITORIES

We wrześniu 1939 r. Hitler wygłosił w Reichstagu przemówienie, w którym mówił o wprowadzeniu „nowego ładu etnicznego" w Europie Wschodniej. W październiku 1939 r. Niemcy uruchomili wysiedlenia ludności polskiej z ziem polskich wcielonych do Rzeszy. Z Kraju Warty, do marca 1941 r., wysiedlono do GG łącznie 280 600 osób, Polaków i Żydów. Z okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie, do 15 marca 1941 r., wysiedlono 41 262 osoby, natomiast z Żywiecczyzny w ramach Saybusch-Aktion od 23 września 1940 r. do lutego 1941 r. 16,5 tys. mieszkańców regionu.

W powiecie mławskim, w dwóch akcjach, swoje domostwa musiało opuścić 20 646 osób, w tym 3259 Żydów. Wypędzani w większości trafiali do obozów zbiorczych, a ich dobytek podlegał konfiskacie. W obozie przechodzili selekcję, spełniający określone kryteria, w tym rasowe, otrzymywali paszporty jako obcokrajowcy i wywożeni byli zazwyczaj do zachodniej części Rzeszy.

Młodych i zdrowych przeznaczano do pracy przymusowej, pozostałych deportowano do GG. Zarówno w obozach jak i transportach brakowało środków higieny i żywności, surowo karano łamanie regulaminu. W marcu 1941 r. wysiedlenia do GG zostały zastąpione przesiedleniami wewnętrznymi. Do tego czasu z terenów włączonych do Rzeszy wysiedlono do GG ok. 460 tys. osób, w tym 420 tys. Polaków. Ponadto do jesieni 1944 r. z Kraju Warty wywieziono na przymusowe roboty ponad 670 tys. Polaków. W ten sposób tworzono przestrzeń dla osadnictwa niemieckiego. Po zawarciu umów z ZSRS w l. 1939–1940 o wymianie ludności III Rzesza rozpoczęła proces „sprowadzania do ojczyzny" tzw. Niemców etnicznych. Na początku 1944 r. na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy znajdowało się ich 353 tys. obok 370 tys. Niemców sprowadzonych z Rzeszy. W końcu 1944 r. liczba ta wzrosła o ok. 250 tys. ewakuowanych ze Wschodu niemieckich osadników.

In September 1939, Hitler made a speech in the Reichstag on the introduction of the "new ethnic order" in Eastern Europe. In October 1939, the Germans commenced the displacement of Polish population from the territories annexed to the Reich. By March 1941, 280 00 people had been displaced from Reichsgau Wartheland to the Generalgouvernement, and during the Saybusch-Aktion that took place from 23 September 1940 to February 1941, 16 500 people had been displaced from the Żywiec region. In the Mława poviat, during two actions, 20 646 people (including 3259 Jews) had been forced to leave their homes.

Most of the displaced were directed to displaced persons' camps, and their belongings got confiscated. In the camps they went through a selection and, when fulfilling certain criteria (including racial), were given passports and got deported, usually to the western part of the Reich. Young and healthy persons were assigned to forced labour, others got deported to the GG. Both the camps and the transports lacked hygiene products and food; every violation of the rules was severely punished. In March 1941, the relocation to the GG was stopped, replaced by internal resettlements. By that time, from the territories annexed to the Reich about 460 thousand people had been displaced to the GG, including 420 thousand Poles. Moreover, by the autumn of 1944, over 670 thousand Poles had been transported from Reichsgau Wartheland to the Reich for forced labour.

This way the space for German settlers was created. After Germany and the USSR signed, in 1939–1940, a treaty on the exchange of population, the Third Reich initiated a process of "bringing to the homeland" so-called ethnic Germans. At the beginning of 1944, on the Polish territories annexed to the Reich, there were 353 thousand "ethnic Germans", next to 370 thousand Germans brought from the Reich. At the end of 1944 this number increased by about 250 thousand German settlers evacuated from the East.

Wysiedlenie ludności polskiej, najprawdopodobniej poznańskie 1939 r. lub 1940 r. AIPN.
Displacement of Polish population, probably the Poznań Region 1939 or 1940. AIPN.

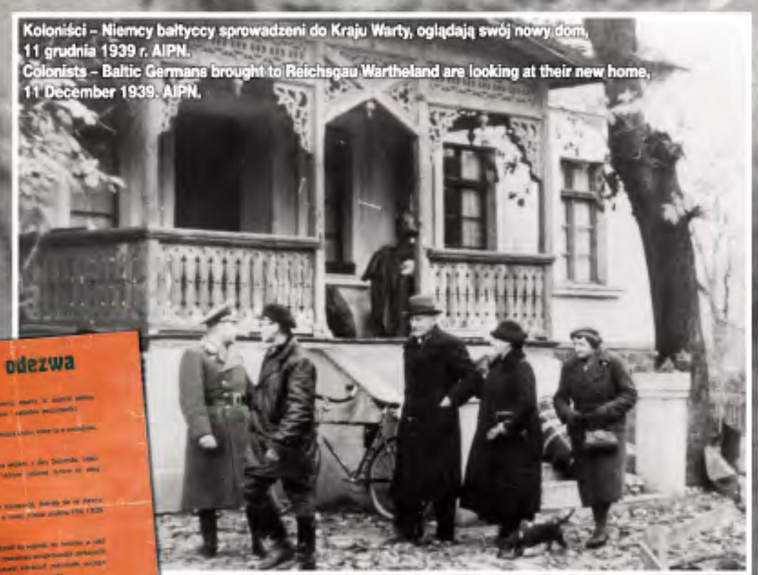

Koloniści – Niemcy bałtyccy sprowadzeni do Kraju Warty, oglądają swój nowy dom, 11 grudnia 1939 r. AIPN.
Colonists – Baltic Germans brought to Reichsgau Wartheland are looking at their new home, 11 December 1939. AIPN.

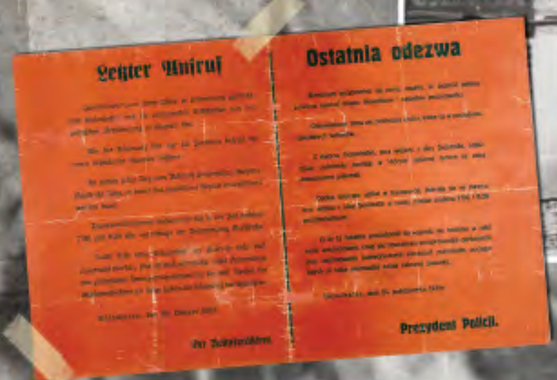

Letzter Aufruf

Ostatnia odezwa

Prezydent Policji.

GENERALPLAN OST

Już w latach dwudziestych XX w. niemieccy naukowcy konstruowali teorie będące podstawą polityki rasy i ekspansji. Sam Hitler pozostawał pod wpływem Karla Haushofera, który sformułował teorię *Lebensraum* - przestrzeni „wyznaczonej przez krew i ziemię na której formuje się państwo". W tym celu Hitler zamierzał podporządkować tereny pozostające poza Rzeszą, zamieszkiwane przez „Niemców etnicznych" i nie tylko. Realizację tych planów powierzył komisarzowi Rzeszy ds. Umacniania Niemczyzny, Reichsführerowi SS Heinrichowi Himmlerowi. W 1940 r. rozpoczęto prace nad planami wysiedleńczo-osadniczymi Europy Środkowo-Wschodniej, kierowane przez prof. Konrada Meyera szefa Głównego Wydziału Planowania i Ziemi w Biurze Komisarza Rzeszy ds. Umacniania Niemczyzny. Latem 1942 r. Meyer przekazał Himmlerow koncepcję pod nazwą *Generalplan Ost*. Zakładała ona, w ciągu 25 lat, wysiedlenie ok. 30 mln mieszkańców ziem polskich oraz zachodnich terenów ZSRS poza Ural i osiedlenie w ich miejsce ok. 5 mln Niemców. Część wysiedlonych zamierzano poddać niewolniczej, wyniszczającej pracy, innych wymordować.

Generalplan Ost zakładał homogeniczy, pod względem rasowym, model społeczeństwa w Europie Wschodniej i miał być wcielony w życie po zakończeniu wojny z ZSRS. Wyhamowanie niemieckiej ofensywy na Wschodzie sprawiło, że pewne jego elementy zaczęto wdrażać w warunkach wojennych. Jednocześnie działania w tym zakresie prowadzono właściwie do końca wojny.

Already in the nineteen-twenties German academics began preparing theories that were to become the grounds for the future policy of race and expansion. Hitler himself was influenced by Karl Haushofer's theories, in which Lebensraum was defined as a space "determined by blood and land on which a country is formed." In order to achieve that goal, Hitler's aim was to subdue territories remaining outside the Reich, inhabited by "ethnic Germans" and other nations. In charge of the plan Hitler put SS-Reichsführer Heinrich Himmler, the Reich Commissioner for the Strengthening of Germanism. In the summer of 1940, Meyer put forward to Himmler a concept named the Generalplan Ost. It assumed that during 25 years about 30 million residents of Polish territories and western territories of the USSR would be resettled behind the Ural line and replaced with about 5 million Germans. Part of the displaced were to be subject to slave, killing labour, others were to be murdered.

The Generalplan Ost assumed a racially homogenous society to be established in Eastern Europe and was to be carried out after the war with the USSR was won. Due to German reverses on the eastern front, parts of the plan were implemented already during the war. At the same time those activities were carried out practically until the end of the war.

Adolf Hitler i Heinrich Himmler, 20 kwiecień 1940. NAC.
Adolf Hitler and Heinrich Himmler, 20 April 1940. NAC.

List H. Himmlera do Szefa Głównego Urzędu Sztabowego Komisarza Rzeszy do spraw Umocnienia Niemczyzny, SS-Oberführera U. Greifelta, w sprawie Generalnego Planu Wschodniego

[...] Widziałem generalny plan dla Wschodu, [...] Chciałbym ten generalny plan [...] przekazać także Führerowi. [...] W tym dwudziestoletnim planie należy przewidzieć całkowite zniemczenie Estonii i Łotwy, jak również całej Generalnej Guberni. Musimy tego dokonać możliwie w ciągu 20 lat. Ja osobiście jestem przekonany, że jest to do zrobienia. Obecny projekt, przewidujący utworzenie jedynie punktów oparcia Generalnej Guberni i w całym „Ostlandzie", nie odpowiada moim zamysłom i życzeniom. [...]

Okupacja i ruch oporu w dziennikach Hansa Franka 1939 – 1945, red. Polubiec Z., Tom I 1939 – 1942, Warszawa 1972, s. 577.

H. Himmler's letter to the Head of the Staff Main Office of the Reich Commissioner for Strengthening of Germanism, SS-Oberführer U. Greifelt, on the Generalplan Ost.

[...] I have seen the Generalplan Ost, [...] I would like to [...] introduce this general plan to the Führer. [...] This twenty-year plan must assume the complete Germanization of Estonia and Latvia, as well as the Generalgouvernement. We must accomplish that within 20 years. I am personally convinced this can be done. The current project, anticipating only points of support to be established in the Generalgouvernement and the "Ostland", does not meet my expectations. [...]

Okupacja i ruch oporu w dziennikach Hansa Franka 1939 – 1945, ed. Z. Polubiec, Vol. I 1939 – 1942, Warszawa 1972, p. 577.

Założenia planów osadniczych nazistowskim dygnitarzom, przedstawiali Konrad Meyer i Heinrich Himmler. Były one prezentowane m.in. na otwartej 20 marca 1941 r. w Berlinie wystawie „Planowanie i przebudowa Wschodu". BA.
The objectives of the settlement schemes were presented to Nazi dignitaries by Konrad Meyer and Heinrich Himmler. The models were presented during an exhibition "Planning and Rebuilding of the East", opened on 20 March 1941 in Berlin. BA.

APARAT WYSIEDLEŃCZY

DISPLACEMENT APPARATUS

W realizacji polityki osiedleńczo-wysiedleńczej Heinrich Himmler dysponował wszelkimi pełnomocnictwami. Mógł zlecać działania pomocnicze właściwie całej administracji niemieckiej. Wysiedlenia ludności polskiej i żydowskiej zostały scedowane na Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy (RSHA) z Reinhardem Heydrichem, a następnie Ernstem Kaltenbrunnerem na czele. Natomiast proces sprowadzania i osiedlania Niemców ściąganych spoza granic Rzeszy spoczywał na Komisariacie Rzeszy ds. Umacniania Niemczyzny. W terenie Himmler reprezentowany był przez wyższych dowódców SS i policji.

W kwietniu 1940 r. powołano Centralę Przesiedleńczą w Poznaniu (UWZ), kierowaną przez inspektora policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa w Poznaniu SS-Standartenführera Ernsta Damzoga. W miarę rozszerzania polityki przesiedleń, powstał Oddział Centrali Przesiedleńczej w Łodzi, na czele z SS-Obersturmbannführerem Hermannem Krumeyem. Podlegały mu ekspozytury działające w terenie oraz obozy dla wysiedlanej ludności. Od początku 1941 r. UWZ w Łodzi przejęła odpowiedzialność za praktyczną realizację większości akcji wysiedleńczych oraz kontrolę nad transportami z wysiedleńcami. W 1942 r. powierzono jej na polecenie Himmlera przeprowadzenie wysiedleń Zamojszczyzny.
Nad przebiegiem tworzenia niemieckiego obszaru osiedleńczego na Zamojszczyźnie pieczę miał sprawować wyższy dowódca SS i policji w Krakowie SS-Obergruppenführer Friedrich Wilhelm Krüger przy ścisłej współpracy z wyższym dowódcą SS i policji dystryktu lubelskiego SS-Gruppenführerem Odilo Globocnikiem.

In order to carry out the resettlement schemes, special authority was vested in Heinrich Himmler. The displacement of Polish and Jewish population was assigned to the Reich Main Security Office (RSHA), headed first by Reinhard Heydrich, and then by Ernst Kaltenbrunner. The task of bringing Germans from outside the territory of the Reich and settling them was assigned to the Reich Office for the Strengthening of Germanism (RKFDV). Himmler's local representatives were Higher SS and Police Leaders. In April 1940 – on grounds of the directive issued by Himmler, the chief of the Security Police and Security Office – the Resettlement Centre in Poznań (UWZ) was established, run by SS and Police Leader, SS-Standartenführer Ernst Damzog. As the resettlement policy spread, the Łódź Branch of the Resettlement Centre was established, run by SS-Obersturmbannführer Hermann Krumey. He had authority over local offices and displaced persons' camps. At the beginning of 1941, the UWZ in Łódź gained more independence, becoming responsible for most resettlement activities and train transports carrying displaced population. Finally, in 1942 Krumey was ordered by Himmler to conduct, using the UWZ in Łódź, the displacement of the population of the Zamość Region.
The supervision over the creation of the German settlement area in the Zamość Region was entrusted to Higher SS and Police Leader in GG - SS-Obergruppenführer Friedriech Wilhelm Krüger – who was to cooperate with Higher SS and Police Leader in the Lublin district, SS-Gruppennführer Odilo Globocnik.

Wizytacja Otto Hofmanna, szefa Głównego Urzędu do spraw Rasy i Osadnictwa (drugi z lewej, trzeci Herman Krumey), Łódź 1940 r. AIPN.
Visit of Otto Hofmann, head of the Race and Settlement Main Office (second from the left, Herman Krumey third from the left), Łódź 1940. AIPN.

Heinrich Himmler z wizytą w Krakowie. Od lewej stoją: Friedrich Wilhelm Kruger, Heinrich Himmler, Hans Frank i Josef Friedrich Buhler, Kraków, maj 1942. NAC.
Heinrich Himmler on his visit to Cracow. From the left: Friedrich Wilhelm Kruger, Heinrich Himmler, Hans Frank, and Josef Friedrich Buhler, Cracow, May 1942. NAC.

SS-Obersturmbannführer Hermann Krumey, szef Oddziału Centrali Przesiedleńczej w Łodzi. AIPN.
SS-Obersturmbannführer Hermann Krumey, head of the Central Resettlement Office in Łódź. AIPN.

Siedziba Oddziału UWZ w Łodzi. AIPN.
SS-Obersturmbannführer Hermann Krumey, Resettlement Office in Łódź. AIPN.

Rejestracja wysiedlonych w obozie przejściowym w Łodzi przy ul Kopernika 53/55, wiosna 1940. AIPN.
Registration of the displaced in the DP camp in Łódź at 53/55 Kopernika Street, spring 1940. AIPN.

PRZYGOTOWANIA

PREPARATIONS

Generalplan Ost był punktem odniesienia dla planowanych wysiedleń Zamojszczyzny. W lipcu 1941 r. Himmler wizytował Zamość i wydał zarządzenie wskazujące Zamojszczyznę jako teren osiedleńczy. Miał tu powstać „pierwszy obszar osiedleńczy w Generalnym Gubernatorstwie" - „bastion niemieckości" zorganizowany w tzw. punkty oparcia, z których następowałaby dalsza kolonizacja Wschodu. „Oczyszczoną" z Polaków Zamojszczyznę planowano skolonizować m.in. przez Niemców z Besarabii, Ukrainy, Bośni, Serbii, Słowenii. W tym celu zinwentaryzowano nieruchomości, majątek rolny i przemysłowy. Globocnik polecił również przygotować plan regermanizacji osadników niemieckich ulokowanych w podzamojskich wsiach na przełomie XVIII i XIX w. W Rzeszy werbowano ochotników, którzy mieli pomóc sprowadzonym „Niemcom etnicznym" w adaptacji do nowych warunków. W Zamościu zorganizowano Zamiejscowy Oddział Centrali Przesiedleńczej w Łodzi, na czele z SS-Sturmbannführerem Gustavem Hutte.

The Generalplan Ost was a reference point for the plan of the resettlement of the population of the Zamość Region. In July 1941, Himmler visited Zamość and issued an edict in which the Zamość Region was designated a settlement area. It was to become the "first settlement area in the Generalgouvernement" – the "bastion of German nationhood," organized in so-called base points, from where the further colonization of the East was to proceed. "Cleansed" of the Poles, the Zamość Region was to be colonized with Germans from Bessarabia, Ukraine, Bosnia, Serbia, Slovenia, and other regions. In order to achieve that goal, an inventory of fixed property, stock and machines was made. What is more, Globocnik ordered the preparation of the plan of the re-Germanization of the German colonizers settled in villages near Zamość at the turn of the XVIII and XIX century. In the Reich, volunteers were being recruited, their objective to help "ethnic Germans" to adapt to the new environment. In Zamość, a local branch of the Resettlement Centre in Łódź was established, commanded by SS-Sturmbannführer Gustaw Hutte

Generalny Gubernator Hans Frank na Rynku Wielkim w Zamościu, lipiec 1940 r. Muzeum Zamojskie w Zamościu.
Governor-General Hans Frank in the Great Market in Zamość, July 1940. Zamość Museum in Zamość.

Fragmenty wspomnień Jan Zachwatowicz „Twierdza Zamość". Kilka uwag i wspomnień

[...] oznaką zainteresowania SS dla Zamościa było zjawienie się wiosną 1942 r. w Zakładzie Architektury Polskiej [...] uzbrojonych esesmanów, którzy [...] zabrali model Zamościa, [...]. We wrześniu 1942 roku otrzymałem pismo [...] podpisane przez [...] Globocnika, [...] zapraszające mnie na przyjazd do Zamościa. [...] Był komisarz miasta Krüger, burmistrz Werner, arch. Gutbier, dwóch esesmanów, Zaremba i ja. Zakomunikowano mi, że [...] Zamość ma mieć tylko 25 000 mieszkańców – członków SS i ich rodzin i ma nazywać się Himmlerstadt. [...]

Zamojszczyzna – Sonderladoratorium SS. Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej, pod red. Czesława Madajczyka, tom II, Warszawa, 1977, s. 353-354.

Hainrich Himmler w rozmowie z Odillo Globocnikiem. Pomiędzy nimi, najprawdopodobniej, Hermann Krumey, szef Oddziału Centrali Przesiedleńczej w Łodzi. NAC.

Heinrich Himmler talking to Odillo Globocnik. In the middle, probably SS-Obersturmbannführer Hermann Krumey, head of the Resettlement Office in Łódź. NAC.

Generalny Gubernator Hans Frank na Rynku Wielkim w Zamościu, lipiec 1940 r. Muzeum Zamojskie w Zamościu.
SS-school, Janowice – a borough of Zamość. Zamość Museum in Zamość.
Governor-General Hans Frank in the Great Market in Zamość, July 1940. Zamość Museum in Zamość.

Passages from Jan Zachwatowicz's memoir "Twierdza Zamość". Kilka uwag i wspomnień

[...] sign that the SS got interested in Zamość was when in the spring of 1942 [...] armed SS-men showed up in the Polish Architecture Office and [...] took a model of Zamość, [...]. In September 1942 I received a letter [...] signed by Globocnik, who [...] invited me to Zamość. [...] Former city commissar Krüger, mayor Werner, architekt Gutbier, two SS-men, Zaremba, and me. I was told that [...] Zamość was to have only 25 000 inhabitants – members of the SS and their families, and it was to be called Himmlerstadt. [...]

Zamojszczyzna – Sonderladoratorium SS. Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej, ed. Czesław Madajczyk, Vol. II, Warszawa, 1977, p. 353-354.

PRZYGOTOWANIA

PREPARATIONS

Od 6 do 25 listopada 1941 r. podczas akcji sondażowej Niemcy wysiedlili ponad 2 tys. mieszkańców podzamojskich wsi: Huszczki Małej, Huszczki Dużej, Wysokiego, Dulnik, Białobrzegów, Bortatycz i Zawady. Zostali oni umieszczeni w tzw. Kawalerze (części fortyfikacji dawnej twierdzy zamojskiej), a następnie rozproszeni na terenie powiatu hrubieszowskiego. W wysiedlonych wsiach osadzono volksdeutschów z radomskiego. Po tych doświadczeniach zamojska filia UWZ w Łodzi i sztab Globocnika opracowały szczegóły właściwych wysiedleń. Powołano także Oddział do Specjalnych Zadań, (500 żołnierzy z 25. pułku policji w Lublinie dowodzonych przez kpt. Schutzpolizei Wilhelma Meurina).

During the trial displacement action, from 6 till 25 November 1941, over 2 thousand inhabitants of villages near Zamość (Huszczka Mała, Huszczka Duża, Wysokie, Dulnik, Białobrzegi, Bortatycze, and Zawada) had been displaced. They were located in the so-called Kawalera (part of the old Zamość castle) and then relocated to the Hrubieszów poviat. In the emptied villages Volksdeutschers from the Radom region were settled. After those experiences, the Zamość Branch of the Resettlemen Centre and Globocnik's office prepared the rules for proper displacements. Also the Special Task Force was created (500 soldiers from the 25th Regiment of the Police in Lublin, commanded by Schutzpolizei Captain Wilhelm Meurin).

Obchody Zielonych Świątek, we wsi Huszczka na Zamojszczyźnie, zasiedlonej przez volksdeutschów w wyniku sondażowego wysiedlenia w listopadzie 1941 r.
Pentecost celebration in the Huszczka village in the Zamość Region, settled by volksdeutsche as a result of mass displacement in November 1941.

BEKANNTMACHUNG

Nach der Verordnung des Herrn Generalgouverneurs vom 13. VI. 1941 müssen alle Personen über 15 Jahre im Besitz einer Kennkarte mit Lichtbild versehen sein.

Und am um 8 Uhr früh

vor dem Amtsgebäude des Dorfschulzen

in

sich zur Anfertigung der Lichtbilder einzufinden.

Der Preis für 4 Lichtbilder beträgt Zl. 5.- und ist bei der Aufnahme zu bezahlen.

OGŁOSZENIE

Według rozporządzenia Pana Generalnego Gubernatora z dnia 13. VI. 1941 r. wszystkie osoby bez względu na płeć, które ukończyły 15 rok życia, muszą być w posiadaniu karty rozpoznawczej z fotografią.

Wobec tego, wszystkie osoby zbiorą się

w dniu o godz. 8 rano

przed domem sołtysa

we wsi

celem dokonania zdjęć fotograficznych.

Koszt za 4 fotografie wynosi zł. 5.- które płacone są przy zdjęciu.

Der Kreishauptmann
(=) Wahrenmeier

Zamość, dnia 29 Maja 1941

Muzeum Zamojskie w Zamościu

Szkoła SS, Janowice – dzielnica Zamościa. Muzeum Zamojskie w Zamościu.
SS-school, Janowice – a borough of Zamość. Zamość Museum in Zamość.

Tzw. Nadszaniec, część dawnych fortyfikacji Zamościa. W czasie wysiedleń sondażowych w listopadzie 1941 r. przetrzymywana była tu ludność siedmiu wysiedlonych wsi wokół Zamościa. Muzeum Zamojskie w Zamościu.

So-called Cavalier (Nadszaniec), part of the former fortification of Zamość.
During pilot displacements in November 1941, inhabitants of seven displaced villages from the vicinity of Zamość were held here. Zamość Museum in Zamość.

Obóz przejściowy dla przesiedleńców w Hrubieszowie. Widoczne wozy z dobytkiem, najprawdopodobniej jeden z obozów, do których kierowani byli wysiedleni podczas sondażowego wysiedlenia na Zamojszczyźnie, listopad 1941 r. NAC.
DP camp in Hrubieszów. Carts with personal belongings are visible. Probably one of the camps where people displaced during the pilot displacement in the Zamość Region were sent, November 1941. NAC.

AKTION ZAMOŚĆ

AKTION ZAMOŚĆ

17 listopada 1942 r. Himmler wydał rozporządzenie nr 17c z uruchamiające niemiecką akcję na Zamojszczyźnie. Masowe wysiedlenia Niemcy rozpoczęli z 27 na 28 listopada 1942 r. Akcja, z kilkumiesięczną przerwą, trwała do sierpnia 1943 r. Plany niemieckie przewidywały wysiedlenie 696 wsi i 140 tys. ich mieszkańców. W ich miejsce zamierzano osadzić 60 tys. kolonistów niemieckich. Ostatecznie wysiedlenia Zamojszczyzny objęły 293 wsie, ok. 110 tys. Polaków, w tym 30 tys. dzieci. W ich toku przemieszczono również ok. 18 tys. Ukraińców. Do opróżnionych w ten sposób wsi sprowadzono ok. 13 tys. osadników niemieckich. W akcji uczestniczyły: policja, żandarmeria, SS, żołnierze Wehrmachtu, Sonderdienst, volksdeutsche oraz Policja Ukraińska w służbie niemieckiej. Wysiedlenia Zamojszczyzny stały się przyczyną ostrego konfliktu pomiędzy generalnym gubernatorem Hansem Frankiem i SS- Reichsführerem Heinrichem Himmlerem w pełni popieranym przez Hitlera. Frank był przeciwny akcji na Zamojszczyźnie przed pokonaniem ZSRS. Himmler natomiast z całą determinacją uruchomił ją jeszcze w trakcie jej trwania, jako wstęp do realizacji Generalnego Planu Wschodniego oraz możliwość stworzenia na Zamojszczyźnie baz do jego pełnej realizacji.

On 17 November 1942, Himmler issued the regulation No. 17c, commencing the German action in the Zamość Region. German mass resettlement of the population of the Zamość Region began on the night of 27 and 28 November 1942. The action lasted (with a few months' break) until August 1943. According to German plans, 696 villages were to be emptied and 140 thousand of their inhabitants were to be displaced and replaced with 60 thousand German settlers. In the end, during the resettlement action in the Zamość Region, 293 villages were emptied and about 110 thousand Poles displaced (including 30 thousand children). During the action also about 18 thousand Ukrainians were relocated. Emptied villages were colonized with 13 thousand German settlers. The resettlement action was conducted by: the Police, military police, SS, Sonderdienst, Wermacht soldiers, Volksdeutschers, and Ukrainian Police in German service. The displacement action in the Zamość Region became the source of a serious conflict between Governor-General Hans Frank and SS- Reichsführer Heinrich Himmler, who had Hitler's full support. Frank was against commencing the action in the Zamość Region before the USSR was defeated. Himmler, however, launched it during the ongoing war with the USSR, as the prelude to the Generalplan Ost, and an opportunity to establish in the Zamość Region bases that would ensure the full implementation of the plan.

Rozkaz dowódcy SS i policji w dystrykcie lubelskim, O. Globocnika, do wszystkich współpracowników o przystąpienie do akcji osiedleńczej, zgodnie z tajną instrukcją Reichsführera SS. (fragment)

Do wszystkich współpracowników

[...] Osiedlenie następuje na bezpośredni rozkaz Reichsführera SS. Ten rozkaz jest dla nas zobowiązaniem, [...] gdyż Reichsführer SS oczekuje od nas nie tylko formalnego wykonania jego woli, lecz także tego, byśmy wszystkim przybyłym z różnych części Europy Volksdeutschom zbudowali tutaj nową ojczyznę. Dlatego oczekuję wykonania mojego rozkazu w każdym szczególe, a ja będę zawsze tam, gdzie zajdzie potrzeba pomocy. [...]

Odilo Globocnik

Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS. Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej, pod. red. Czesława Madajczyka, Tom I, 1977, s.181-182.

The order of the SS and Police Leader in the Lublin District, O. Globocnick, sent to all his associates, informing them about the commencement of the settlement action, in accordance with the classified instruction of the SS-Reichsführer (excerpt)

To all associates

[...] Settlement is commenced under the direct order of the SS-Reichsführer. To fulfill that order is our duty, [...] for not only does the SS-Reichsführer expect us to formally carry out his will, but he also wants us to build here a new homeland for the Volksdeutschers who arrive from different parts of Europe, [...]. That is why I expect my order to be carried out in every detail, and I will be always available where necessary. [...]

Odilo Globocnik

Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS. Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej, ed. Czesława Madajczyka, Vol. I, 1977, p.181-182.

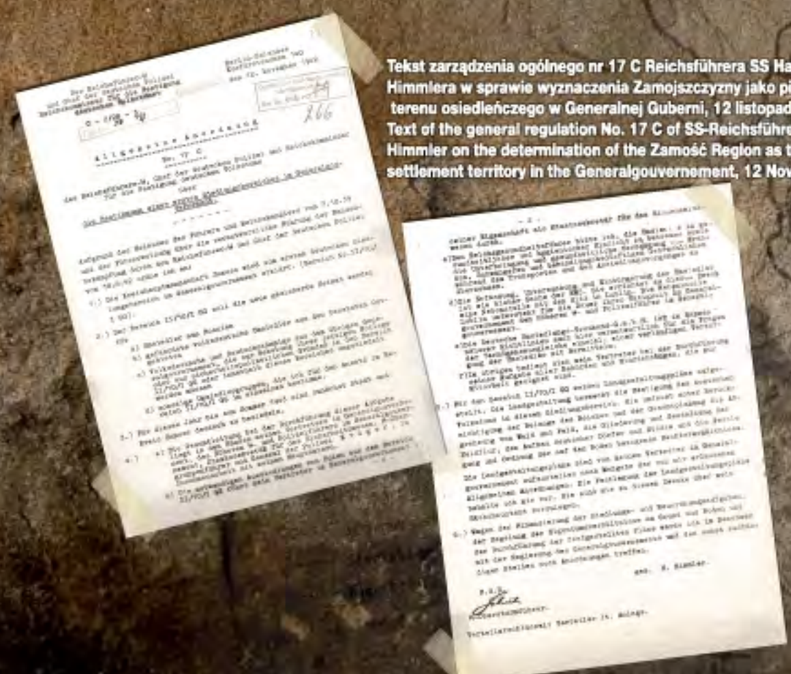

Tekst zarządzenia ogólnego nr 17 C Reichsführera SS Hainricha Himmlera w sprawie wyznaczenia Zamojszczyzny jako pierwszego terenu osiedleńczego w Generalnej Guberni, 12 listopad 1942 r. BA.
Text of the general regulation No. 17 C of SS-Reichsführer Heinrich Himmler on the determination of the Zamość Region as the first settlement territory in the Generalgouvernement, 12 November 1942. BA.

Niemiecki plan wysiedleń zdobyty przez żołnierza komórki wywiadu AK w obwodzie Zamość Dominika Szajnera w 1942 r, na krótko przed rozpoczęciem akcji wysiedleńczej. Szajner na polecenie przełożonych podjął pracę w filii UWZ w Zamościu. Dzięki dorobionym kluczom wydobył z jednego z biurek mapę z wyznaczonymi do wysiedleń miejscowościami. Po skopiowaniu odłożono ją na miejsce, a kopię przekazano dowództwu AK. Dzięki tej akcji udało się ostrzec wielu mieszkańców Zamojszczyzny o mającym nastąpić wysiedleniu. APL.
German plan of displacements acquired by a soldier of the AK intelligence unit in the Zamość Region,Dominik Szajner, in 1942, shortly before the commencement of the displacements. On order of his superiors, Szajner started work in the Resettlement Office in Zamość. Using a forged key, he found a map with villages determined for displacement in one of the desks. After copying the map, it was returned to place, and the copy was submitted to the AK authorities. Owing to this action, many inhabitants of the Zamość Region could be warned against the displacement. APL.

AKTION ZAMOŚĆ. PIERWSZE WYSIEDLENIA

AKTION ZAMOŚĆ. FIRST DISPLACEMENTS

W nocy z 27 na 28 listopada 1942 r. niemieckie jednostki policji i żandarmerii wkroczyły do wsi Skierbieszów rozpoczynając pierwszą fazę wysiedleń Zamojszczyzny, trwającą do stycznia 1943 r. Wysiedlono wówczas wsie z powiatów zamojskiego, tomaszowskiego, częściowo hrubieszowskiego. Początek akcji był zaskoczeniem, dlatego większość ich mieszkańców została pochwycona i skierowana do obozu w Zamościu. Część zdrowych i młodych pozostawiano na miejscu i przydzielono, jako przymusowych robotników do gospodarstw przejętych przez kolonistów niemieckich. W następnych tygodniach dzięki informacjom zdobytym przez wywiad AK duża część ludności przeznaczonej do wysiedlenia zdołała zbiec chroniąc się w lesie lub w niewysiedlanych jeszcze wsiach. Ostatecznie od 27 listopada do 31 grudnia 1942 r., według danych niemieckich, w 60 wysiedlonych wsiach ujęto i umieszczono w obozie przejściowym w Zamościu 9771 osób z planowanych 33 832. Reszcie udało się zbiec, co i tak w większości wypadków oznaczało utratę gospodarstw, środków do życia i poczucia bezpieczeństwa.

On the night of 27 and 28 November 1942, German Police and military police troops entered Skierbieszów, commencing the first stage of the displacement of the population of the Zamość Region, which lasted till January 1943. During this stage the population of the villages in the Zamość and Tomaszów Lubelski poviats, and part of the population of the Hrubieszów poviat, was displaced. The displacement action took the population unawares, therefore most of the people were captured and sent to the camp in Zamość. Part of the young and healthy were assigned as forced labour to the farms taken over by German settlers. According to German data, between 27 November and 31 December 1942, 9 771 inhabitants of 60 villages had been captured and sent to the DP camp in Zamość, while German plans predicted 33 832 people to be imprisoned. The rest managed to escape, which in most cases equaled losing homes, all belongings, and sense of security.

Ludność wysiedlanej zamojskiej wsi zgromadzona na placu zbornym. Na pierwszym planie oficer SS i żołnierze niemieccy uczestniczący w akcji. AIPN.
Population of a displaced village in the Zamość Region gathered in the meeting square. In the foreground: an SS officer and German soldiers participating in the displacement. AIPN.

Fragmenty relacji Zygmunta Węcławika wysiedlonego ze Skierbieszowa 27 listopada 1942 r.

[...] Brutalne uderzenia w szyby wyrwały nas ze snu [...]. Weszło dwóch pijanych Niemców. [...] Plac zborny urządzili na boisku szkolnym. [...] Półtora tysiąca osób stało na śniegu. [...] Dookoła kordon SS-mański. Drugi pierścień otaczał osadę. Niemcy sprawdzili listy [...]. Popłakiwały zmarznięte i głodne dzieci. Dorośli [...] Swoją tragedię chcieli przeżyć z godnością. Niektórzy ukradkiem ocierali łzy. [...]

Kajtel H. *Hitlerowski obóz przesiedleńczy w Zamościu*, Biłgoraj 2003, s.48-50.

Excerpt of the account provided by Zygmunt Węcławik, resettled from Skierbieszów on 27 November 1942.

[...] Violent strokes on the window panes woke us from our sleep [...]. Two drunk Germans came in. [...] They chose the school playground for the rallying point. [...] One and a half thousand people were standing in the snow. [...] An SS cordon around us. The second ring surrounded the settlement. The Germans were checking the lists [...] The cold and hungry children were weeping. The adults [...] wanted to embrace the tragedy with dignity. Some were secretly wiping tears. [...]

Kajtel H. *Hitlerowski obóz przesiedleńczy w Zamościu*, Biłgoraj 2003, p. 48-50.

Uczniowie i nauczyciele przed budynkiem szkoły powszechnej w Lipinie Nowej. Wieś została wysiedlona 27 listopada 1942 r. Zdjęcie wykonano przed wybuchem wojny. Zbiory L. Sędłak.

Students and teachers in front of the public school in Lipina Nowa. The village was displaced on 27 November 1942. The photograph was taken before the outbreak of the war. L. Sędłak's collection.

Akcja wysiedleńcza na Zamojszczyźnie. Muzeum Zamojskie w Zamościu.
Displacement in the Zamość Region. Zamość Museum in Zamość.

AKTION ZAMOŚĆ. UKRAINENAKTION

AKTION ZAMOŚĆ. UKRAINENAKTION

W okresie okupacji Ukraiński Centralny Komitet z Wołodymyrem Kubijowyczem na czele, za zgodą Niemców mógł rozwijać działalność społeczną i oświatową. Wielu Ukraińców objęło posady w administracji lub służyło w Ukraińskiej Policji Pomocniczej. Polac postrzegali społeczność ukraińską jako uprzywilejowaną, i współpracującą z Niemcami. Sami Niemcy traktowali dążenia Ukraińców instrumentalnie. Kubijowycz przyjął z zadowoleniem rozpoczęcie akcji wysiedleńczej na Zamojszczyźnie. Czynnie uczestniczyła w niej policja ukraińska. 13 stycznia 1943 r. Niemcy rozpoczęli w powiecie hrubieszowskim „Ukraineraktion". Operacja objęła 64 wsie, z których wysiedlono i uciekło 12 224 Polaków. Na ich miejsce nasiedlono, do maja 1943 r., 7072 Ukraińców, w większości przesiedlonych z powiatu zamojskiego w 1942 r. Latem 1943 r. rozpoczęto przesiedlanie Ukraińców z powiatu hrubieszowskiego w Biłgorajskie, w celu stworzenia pasa ochronnego, dla osadników niemieckich zagrożonych przez oddziały partyzanckie. Około 4 tys. przesiedlonych, pod wpływem ataków polskiego podziemia, opuściło te tereny, a część nie dotarła do celu, zdając sobie sprawę z zagrożenia i faktycznych niemieckich intencji. W trakcie wysiedleń Zamojszczyzny przesiedlenia objęły ok. 18 tys. Ukraińców. Doprowadziło to do zwiększenia antagonizmu polsko-ukraińskiego, który pod wpływem informacji o losie polskiej ludności Wołynia, nasilił się w ciągu następnych miesięcy, osiągając swoje apogeum wiosną 1944 r.

During the occupation, the Germans allowed the Central Ukrainian Committee, chaired by Wołodymyr Kubijowycz, to conduct social and educational activity. Many Ukrainians took up administrative positions or served in the Ukrainian Auxiliary Police Constabulary. The Poles considered the Ukrainians as privileged and collaborating with the Germans. The Germans, on their part, treated Ukrainian aspirations as a means to be used for their own goals. Kubijowycz greeted with satisfaction the commencement of the displacement action in the Zamość Region. The Ukrainian Police took active part in the action. On 13 January 1943, the Germans initiated the "Ukraineraktion" in the Hrubieszów poviat. The operation was performed in 64 villages; as a result, 12 224 Poles were either captured or forced to escape. In their place, by May 1943, 7072 Ukrainians, most of them displaced from the Zamość poviat in 1942, had been settled. In the summer of 1943, the resettlement of the Ukrainian population from the Hrubieszów poviat to the Biłgoraj poviat was initiated, its aim to create a security belt that was supposed to prevent partisan attacks on German settlers. About 4 thousand settlers left the region because of the attacks of the Polish underground, and some never reached the area, realizing the danger and true German intentions. During the displacement action in the Zamość Region, about 18 thousand Ukrainians had been resettled. It increased the antagonisms between the Poles and the Ukrainians, fuelled during the following months by the news about the fate of the Polish population of Wołyń, and reaching the climax in the spring of 1944.

UKRAINCI.

Ukraincii. Zamiast swojich dotepierisznych hospodarstw zapewnjajetsja Wam nadiły zemli, budynky, żywyj i martwyj inwentar ta domasznie urjadżennja. Ce oderżyte Wy na swoju własnist zaraz po zakinczennju akcij pereselenczoji.

Lublyn, dnia 20. 11. 1942 r.

Ukrainskyj Centralnyj Komitet.

Ulotka Centralnego Komitetu Ukraińskiego z 20 listopada 1942 r. informująca ludność ukraińską powiatu zamojskiego o mających wystąpić wysiedleniach i zapewniająca o zabezpieczeniu ich losu. APL.
Leaflet of the Central Ukrainian Committee of 20 November 1942 informing the Ukrainian inhabitants of the Zamość poviat on the upcoming displacement, and ensuring them of their safety. APL.

Niemieckie oddziały pacyfikacyjno-wysiedleńcze, pow. biłgorajski, lipiec 1943 r. AIPN.
German pacification-displacement troops, the Biłgoraj poviat, July 1943. AIPN.

Pacyfikacja wsi Bukowina w powiecie biłgorajskim w lipcu 1943 r. Nad zwłokami zamordowanego polskiego chłopa stoją: policjant ukraiński ukraińscy przesiedleńcy. AIPN.
Pacification of the Bukowina village in the Biłgoraj poviatin July 1943. Standing over the body of a killed Polishpeasant: a Ukrainian policeman and Ukrainian settlers. AIPN.

AKTION ZAMOŚĆ. GROSSAKTION

AKTION ZAMOŚĆ. GROSSAKTION

27 czerwca 1943 r. Odilo Globocnik i Hermann Krumey, nie zważając na protesty generalnego gubernatora Hansa Franka oraz gubernatora dystryktu lubelskiego Ernsta Zörnera, rozpoczęli tzw. wielką akcję oczyszczającą („Grossaktion") pod kryptonimem „Werwolf". Objęła ona przede wszystkim powiat biłgorajski, części zamojskiego i dawnego tomaszowskiego oraz w znikomym stopniu hrubieszowski. Schemat akcji był podobny jak w pierwszej fazie wysiedleń. Równocześnie jednostki niemieckie przeprowadziły wiele akcji pacyfikacyjnych, niszcząc wsie i zabijając co najmniej 1 tys. osób. Organizowały również akcje oczyszczające okoliczne lasy, wyłapując w nich uciekinierów. W ramach „Grossaktion" do 15 sierpnia 1943 r. wysiedlenia dotknęły 171 wsi i ok. 60 tys. ich mieszkańców. Ponad 36 tys. z nich trafiło początkowo do obozów przejściowych w Zwierzyńcu, Zamościu, Budzyniu, Biłgoraju i innych mniejszych. Więźniów transportowano w różny sposób, z pobliskich miejscowości byli pędzeni pieszo, czasami podstawiano furmanki. Z odleglejszych miejscowości przywożono ich ciężarówkami i pociągami. W połowie sierpnia 1943 r. niemiecka akcja wysiedleńczo-osadnicza na Zamojszczyźnie została wyhamowana.

On 27 June 1943, Odilo Globocnik and Hermann Krumey, disregarding the protests of Governor-General Hans Frank and Lublin District Governor Ernst Zörner, began the so-called great purging operation ("Grossaktion") code-named "Werwolf." It included primarily the area of the Biłgoraj poviat, parts of the Zamość poviat and former Tomaszów Lubelski poviat, and a small part of the Hrubieszów poviat. The procedure was similar as during the first stage of the displacements. German troops simultaneously conducted many pacifications, destroying villages and killing at least one thousand people, and purging operations in the nearby forests, catching fugitives. By 15 August 1943, 171 villages and about 60 thousand of their inhabitants got affected by the "Grossaktion." Over 36 thousand people were sent to DP camps in Zwierzyniec, Budzyń, Biłgoraj, and other smaller ones. In the mid-August 1943, the German resettlement action was held back.

Akcja wysiedleńcza w biłgorajskim, lato 1943 r. AIPN.
Displacement in the Biłgoraj Region, summer 1943. AIPN.

27 czerwca niedziela 1943 r.

[...] od dłuższego czasu, trwa zwożenie naszego ludu wiejskiego, „za druty". [...] Większość to kobiety,dzieci i starcy. Mężczyzn mało. Wszystko pouciekało, gdzie kto mógł. Baraki za drutami zaludniają się.Niemcy w walce z „leśnymi", postanowili widocznie zniszczyć lud, upatrując w nim przyczynę istnienia „leśnych".

Adam Mastaliński, *Karty Męczeństwa Zamojszczyzny. Dziennik spisany pod okupacją hitlerowską*, red. Konrad Mastaliński, Zwierzyniec 2011 r., s. 166.

27 June, Sunday 1943 r.

[...] our villagers have been locked behind the "wire" for some time already. [...] Most of them are women, old people, and children. Not manymen. Those who could, escaped.The barracks behind the barbed wire fence fill with people. The Germans apparently decided to destroy the simple folk, for they believe them to be the cause why the "forest bandits" exist.

Adam Mastaliński, *Karty Męczeństwa Zamojszczyzny. Dziennik spisany pod okupacją hitlerowską*, ed. Konrad Mastaliński, Zwierzyniec 2011, p. 166.

Wysiedlona ludność z powiatu biłgorajskiego na terenie więzienia w Biłgoraju, lato 1943 r. Muzeum Zamojskie w Zamościu.
Displaced population of the Biłgoraj poviat in the prison in Biłgoraj, summer 1943. Zamość Museum in Zamość.

Akcja wysiedleńcza w biłgorajskim, lato 1943 r. AIPN.
Displacement in the Biłgoraj Region, summer 1943. AIPN.

PACYFIKACJE

PACIFICATIONS

W celu likwidacji oddziałów partyzanckich utrudniających przeprowadzanie wysiedleń oraz złamania oporu ludności cywilnej, organizującej samoobronę i wspierającej oddziały leśne na Zamojszczyźnie, niemieckie formacje wojskowe i policyjne wspierane przez policję ukraińską przeprowadzały akcje pacyfikacyjne. Pierwsze z nich nastąpiły już w 1942 r. 11 grudnia jednostki SS podczas wysiedlenia wsi Kitów zamordowały 165 jej mieszkańców. 4 stycznia 1943 r. ekspedycje karne dokonały pacyfikacji 7 wsi jednocześnie; mordując łącznie 147 osób. 2 czerwca 1943 r. niemieckie oddziały ekspedycyjne z użyciem lotnictwa zrównały z ziemią wieś Sochy, zginęło 182 jej mieszkańców, w tym 103 kobiety i dzieci. Latem 1943 r. w trakcie akcji „Werwolf" niemieckie oddziały dokonały egzekucji w 163 wsiach. Niektóre miejscowości, np. Aleksandrów, wysiedlane były kilkakrotnie. Szacuje się, że tylko w trakcie tej operacji zabito ok. 1 tys. osób. Aresztowani trafiali do obozów przejściowych w Zamościu i Zwierzyńcu, wielu z nich, gestapo poddawało brutalnemu śledztwu. Część osadzana była w zamojskiej Rotundzie, więzieniu gestapo oraz miejscu straceń. Do lipca 1944 r. Niemcy zamordowali tu ok. 8 tys. Polaków. Szerokie akcje antypartyzanckie i pacyfikacyjne były prowadzone na Zamojszczyźnie również w 1944 r. W czerwcu 1944 r. w Puszczy Solskiej i Lasach Janowskich trwały operacje „Sturmwind I" i „Sturmwind II".

In order to eliminate partisan units who hindered the resettlement, and break the resistance of civil population who organized self-defense and supported forest units in the Zamość Region, German military and police units, supported by the Ukrainian Police, conducted pacification actions. First pacifications took place already in 1942. On 11 December, SS troops killed 165 inhabitants of the Kitów village during their displacement. On 4 January 1943, punitive expeditions simultaneously pacified 7 villages, killing 147 people. On 2 June 1943, German troops, supported by air force, razed to the ground Sochy, a village near Zwierzyniec, killing 182 villagers, including 103 women and children. In the summer of 1943, during the "Werwolf" operation, German troops carried out executions in 163 villages. Some villages, for example Aleksandrów, were emptied more than once. It is estimated that during that operation alone, about one thousand people were killed. The arrested were sent to the DP camps in Zamość and Zwierzyniec, many of them were brutally interrogated by the Gestapo. Some of them were sent to the Zamość Rotunda, a Gestapo prison and an execution site. By July 1944, about 8 thousand Poles had been murdered there. Large-scale anti-partisan and pacification actions were conducted in the Zamość Region also in 1944. In June 1944 in the Solska Wilderness and Lasy Janowskie the "Sturmwid I" and "Sturmwid II" were being conducted.

Partyzant schwytany podczas jednej z niemieckich akcji antypartzanckich, powiat biłgorajski 1943 r. lub 1944 r.
A partisan caught during one of the German anti-partisan raids, Biłgoraj poviat 1943 or 1944.

Zamojscy gestapowcy na dziedzińcu tzw. kamienicy Czerskiego przy ul. Kościuszki, przejętej w czasie okupacji przez gestapo. Muzeum Zamojskie w Zamościu.
Zamość Gestapo agents in the yard of the so-called Czerski tenement taken over by Gestapo during the occupation. Zamość Museum in Zamość.

Ofiary pacyfikacji wsi Białowola, w której zamordowanych zostało 53 jej mieszkańców. AIPN.
Victims of the pacification of the Białowola village, where 53 inhabitants were murdered. AIPN.

Fragmenty relacji Anny Pawelczyk z pacyfikacji Kitowa

Jednego dnia zginęły 164 osoby, ja jedna pozostałam przy życiu. [...] Miałam wtedy 12 lat. […] Musiałyśmy dojść do placu, na którym byli ludzie z dziećmi spędzeni z całej wsi. […] Niemcy,[...] przyszli na plac z trzema karabinami maszynowymi […]. Wytworzyła się straszna panika, […] Niemcy zaczęli strzelać[…]. Ja w tym czasie upadłam i schowałam głowę pod pachę mamy […]. Podszedł do mnie hitlerowiec, położył rękę na plecach, badając czy żyję. […] nie ruszałam się, więc odszedł. Po chwili wrócił, […] przerzucił mnie na drugie miejsce. […] Przeleżałam na łące do nocy. [...] Krzyczałam – mamusiu, mamusiu, […]. Nie mogłam uwierzyć, że ja żyję, a ktoś nie żyje. […].

Zamojszczyzna – Sonderladoratorium SS. Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej, pod red. Czesława Madajczyka, tom II, Warszawa, s. 390.

Excerpt of the account provided by Anna Pawelczyk on the pacification of Kitów

One day 164 people died, I was the only survivor. […] I was 12. […] We had to go to the square, where people from the village and their children were rounded up. […] The Germans […] came to the square with three machine guns […]. Terrible panic broke out […] the Germans started shooting […]. Then I fell to the ground and hid my head under my mother's arm […]. A Nazi came to me and put a hand on my back, checking if I'm alive. […] I wasn't moving, so he left. He came back after a while, […] threw [me] aside. […] I lay on the meadow till the nightfall. […] I was screaming – mummy, mummy, […]. I couldn't believe I'm alive and someone else isn't. […].

Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS. Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej, ed. Czesław Madajczyk, Vol. II, Warszawa, p. 390.

PACYFIKACJE

PACIFICATIONS

Fragment relacji Kazimiery Świtajowej z pacyfikacji wsi Sochy

Dnia 1 czerwca 1943 r. […]. Rankiem około godz. 5 otoczyli [wieś Sochy] Niemcy, […] z Zamościa, tzn. „Sonderkommando", […] gestapo, Schutzpolizei i Ukraińcy będący w służbie niemieckiej, […] wpadali do mieszkań, zabijali ludzi i podpalali zabudowania. […] Zabijano kobiety w ciąży, niemowlęta przy piersi matek, dzieci uciekające z rodzicami. Rzucano ludzi żywcem w ogień, dobijano rannych. […] dla dokończenia dzieła zniszczenia nadleciały niemieckie samoloty w liczbie około 10 i zrzuciły kilkanaście bomb na pola sąsiadujące z domami gdzie spodziewano się znaleźć ukrytych ludzi. […]

Zamojszczyzna – Sonderladoratorium SS. Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej, pod red. Czesława Madajczyka, tom II, Warszawa, 1977, s. 397-398.

Excerpt of the account provided by Kazimiera Świtajowa on the pacification of Sochy

On 1 June 1943 […]. In the morning, around five, it [Sochy] was surrounded by the Germans […] from Zamość – "Sonderkommando," […] the Gestapo, Schutzpolizei and Ukrainians in German service, […] they entered houses, killed people, and put fire to the buildings. […] They killed pregnant women, sucklings, children running with their parents. People were burned alive, the wounded were finished off. […] then about 10 German planes arrived to finish the destruction, and bombed the fields near the village, where people might have been hiding. […]

Zamojszczyzna – Sonderladoratorium SS. Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej, ed. Czesław Madajczyk, Vol. II, Warszawa, 1977, p. 397-398.

Wysiedleni chłopi prowadzeni pod obstawą najprawdopodobniej z obozu przejściowego w Zamościu do więzienia w Rotundzie, gdzie umieszczano min. podejrzanych o działalność partyzan, Zamość ul. Akademicka, lato 1943. Muzeum Zamojskie w Zamościu.
Guarded displaced farmers probably led from the DP camp in Zamość to the Rotunda prison, where persons suspected of guerrilla activity were placed; Zamość, Akademicka Street, summer 1943. Zamość Museum in Zamość.

Drewniana brama wejściowa do zamojskiej Rotundy. Napis na bramie: Więzienny Obóz Przejściowy Policji Bezpieczeństwa. Muzeum Zamojskie w Zamościu.
Wooden gate of the Zamość Rotunda. Inscription on the gate: Displaced Persons' Prison Camp of the Security Police. Zamość Museum in Zamość.

Ofiary pacyfikacji i zniszczenia wsi Sochy, 1 czerwiec 1943 r. AIPN.
Victims of the pacification and destruction of the Sochy village, 1 June 1943. AIPN.

Karetki pacyfikacyjne dowożące niemieckich żołnierzy na miejsce akcji, pow. biłgorajski, lato 1943 r. Muzeum w Biłgoraju.
Pacification ambulances delivering German soldiers to the place of the raid, Biłgoraj poviat, summer 1943. Museum in Biłgoraj.

Grupa pozostałych przy życiu mieszkańców Huty Dzierążańskiej, spacyfikowanej w odwecie za śmierć kilku esesmanów w potyczce z oddz. BCH pod Dzierążnią, przy wspólnej mogile zamordowanych mieszkańców wsi. Muzeum w Tomaszowie Lubelskim.
A group of survivor inhabitants of Huta Dzierążańska, pacified in revenge for the death of several SS men in a fight with a Peasant Battalions squad near Dzierążnia, at a collective grave of the murdered inhabitants of the village. Museum in Tomaszów Lubelski.

W OBOZIE W ZAMOŚCIU

IN THE ZAMOŚĆ CAMP

Komendantem obozu przejściowego w Zamościu był SS-Unterscharführer Artur Schütz, latem 1943 r. funkcję tę pełnił SS-Sturmbannführer Hermann Krumey. Badania rasowe przeprowadzał Riel zwany przez więźniów „doktorem", a segregację Grunert, członek SA, nazywany „Kanarkiem". Obóz otaczało ogrodzenie z drutu kolczastego z wieżami strażniczymi, podobnie wydzielono poszczególne pola z barakami. W jednym z baraków działał szpital; na 120 chorych.

Pierwsi wysiedleni trafili do obozu pomiędzy 27 a 30 listopada 1942 r. Po przekroczeniu obozowej bramy wszyscy kierowani byli do baraku nr 5, a następnie przed komisję kwalifikacyjną w barakach nr 2, 3 lub 4, która po sprawdzeniu dokumentów i rozdzieleniu rodzin przeprowadzała segregację badanych na cztery grupy. Pierwsza - rodowici, spolszczeni Niemcy, druga - spełniający kryteria rasowe umożliwiające germanizację, trzecia - osoby nadające się do pracy. Do grupy czwartej zaliczano pozostałych, w tym dzieci do czternastego roku życia, osoby powyżej 60 lat oraz chorych i ułomnych. Z tej grupy dodatkowo typowano ludzi wysyłanych do Auschwitz oraz wyodrębniano dzieci przeznaczone do zniemczenia.

The commandant of the camp was SS-Unterscharführer Artur Schütz, replaced in the summer of 1943 by SS-Sturmbannführer Hermann Krumey. Racial examination was conducted by Riel, called by the prisoners "Doctor," and segregation was conducted by Grunert, a member of the SS, called by the prisoners "Canary." The camp was surrounded by a fence of barbed wire with guard turrets, and similarly marked off were separate fields with barracks. In one of the barracks a hospital for 120 patients was situated.

The first displaced came to the camp between 27 and 30 November 1942. After crossing the camp gate, they were led to barrack no. 5, and then before the qualifying commission in barracks no. 2, 3, or 5, where the prisoners, after having their documents checked and being separated from their families, were divided into four groups. The first group – native, Polonized Germans; the second – those who fulfilled racial criteria that qualified them for Germanization; the third – persons capable of work. Others were assigned to the fourth group, including children younger than fourteen, people older than 60, the sick and crippled. Out of this group people to be send to Auschwitz and children to be Germanized were picked out.

Teren obozu przejściowego w Zamościu. AIPN
Grounds of the DP camp in Zamość. AIPN.

Kazimiera Dołba (z domu Kowalczyk):

[…] wprowadzili nas do pierwszego baraku. […] przyszedł do nas komendant obozu i powiedział, że kolejno mamy iść całymi rodzinami do lekarzy. […] Rozbieraliśmy się do pasa i pojedynczo podchodziliśmy do nich […] Kładliśmy ręce na stolik, a wtedy patrzyli nam w oczy, za uszy i na ręce. Rodzicom dawali kartki i szliśmy do następnego baraku. […] Zaczęli oddzielać dzieci od rodziców i wtedy zaczęło się piekło na ziemi. […] Dzieci trzymają matki za ręce, za spódnice, wracają, matki płaczą. A Niemcy rozwścieczeni krzyczą: „Odprowadzić, bo jak ci dam 25 nahajów, to cię zaraz szlag trafi". […] Dzieci i tak wracały, a oni je popychali, odrzucali. […]

Bogusław Garbacik, Wysiedlenia Wielączy, *Karta. Kwartalnik historyczny*, (62) 2010, s. 59-60.

Rejestracja wysiedlonych w obozie przejściowym w Zamościu. AIPN.
Registration of the displaced in the DP camp in Zamość. AIPN.

Badania rasowe wysiedlonych w obozie przejściowym w Zamościu. Muzeum Zamojskie w Zamościu.
Racial tests conducted on the displaced in the DP camp in Zamość. Zamość Museum in Zamość.

Kazimiera Dołba (née Kowalczyk):

The guards […] led us to the first barrack. […] the commandant came and said that the whole families were to go to the doctors. […] We put our hands on a table, they looked into our eyes, behind the ears, and at the hands. They gave the parents some pieces of paper and we went to another barrack. […] Then, they started separating children from their parents and all hell broke loose. […] Children are holding mothers' hands, grabbing their aprons, they won't go, mothers are crying. And the Germans are screaming, furious, "Let go, or I will hit you so hard that you won't forget it till the end of your days." […] The children would come back anyway, and they pushed them away, rejected. […]

Bogusław Garbacik, Wysiedlenia Wielączy, *Karta. Kwartalnik historyczny*, (62) 2010, p. 59-60.

W OBOZIE W ZAMOŚCIU

IN THE ZAMOŚĆ CAMP

Od lutego do obozu trafiali żołnierze BCh i AK aresztowani w akcjach antypartyzanckich, których osadzano w dwóch wydzielonych barakach i poddawano ciężkim śledztwom. Od 24 czerwca do obozu kierowano wysiedleńców z powiatu biłgorajskiego, oraz pogranicza tomaszowskiego i lubaczowskiego, wielu z nich przeszło wcześniej przez obóz w Zwierzyńcu. Większość została wysyłana na Majdanek i do Rzeszy. W obozie powszechne były głód, brak dostępu do lekarstw oraz zagrażające życiu i zdrowiu warunki higieniczne. Wysoki odsetek zgonów wśród uwięzionych zanotowano szczególnie w pierwszej fazie wysiedleń. W listopadzie i grudniu obozie bywał H. Krumey, przygotowując wywiezienie dokumentacji do UWZ w Łodzi. 19 stycznia 1944 r. przyjmuje się jako datę likwidacji obozu w Zamościu, przez który tylko w okresie wysiedleń Zamojszczyzny przeszło 31 536 osób.

Since February, soldiers of the BCh and AK, captured during anti-partisan actions, had been sent to the camp, placed in two separate barracks, and brutally interrogated. Since 25 June, the displaced from the Biłgoraj poviat and the Tomaszów Lubelski-Lubaczów borderland had been imprisoned in the camp, many of them former inmates of the Zwierzyniec camp. Most of them were sent to Majdanek and the Reich. In the camp, hunger, life-threatening hygiene conditions, and insufficient medical supplies were common phenomena. High death rate among the prisoners was registered especially during the first stage of the displacements. In November and December, H. Krumey visited the camp, preparing the documentation to be taken to the UWZ in Łódź. 19 January 1944 is the official date when the Zamość camp was closed down; during the displacement action in the Zamość Region alone, 31 536 people were imprisoned there.

Jerzy Pol wraz z młodszym bratem. Razem z rodzicami zostali wysiedleni w lipcu 1943 r. ze wsi Hutki, osadzeni w obozie przejściowym w Zamościu, następnie zwolnieni w grupie rodzin, których ojcowie pracowali jako leśnicy. Zbiory J. Pola.
Jerzy Pol with his younger brother. Together with their parents displaced in July 1943 from the Hutki village, imprisoned in the DP camp in Zamość, then released with a group of foresters' families; J. Pol's collection.

Mężczyźni zgromadzeni na placu obozu przejściowego w Zamościu, w środku członkowie załogi, lato 1943 r. trzecia faza wysiedleń *Grossaktion*. AIPN.
Men gathered in the yard of the DP camp in Zamość, in the middle members of the crew, summer of 1943, third stage of the displacement *"Grossaktion"*. AIPN.

Niemiecki wartownik obozu przejściowego w Zamościu, w tle za drutami uwięzieni, wśród nich dzieci, 1943 r. AIPN.
German guard in the DP camp in Zamość, in the back, behind the wire, prisoners, children among them, 1943. AIPN.

Kolumna wysiedlonych mężczyzn z pow. biłgorajskiego prowadzonych pod niemiecką eskortą, lipiec 1943 r. Muzeum Zamojskie w Zamościu.
Column of men displaced from the Biłgoraj poviat, under German escort, July 1943. Zamość Museum in Zamość.

Teren obozu przejściowego w Zamościu. AIPN.
Grounds of the DP camp in Zamość. AIPN.

W OBOZIE W ZWIERZYŃCU

IN THE ZWIERZYNIEC CAMP

W okresie wysiedleń Zamojszczyzny drugi niemiecki obóz przejściowy funkcjonował w Zwierzyńcu Początkowo wykorzystywany był jako obóz pracy oraz karna kompania dla 320 jeńców francuskich. Od stycznia 1943 r., wraz z rozwojem zbrojnego oporu AK i BCh wobec wysiedleń, więziono w nim mieszkańców pacyfikowanych wsi. Od końca czerwca 1943 r. do Zwierzyńca Niemcy kierowali ofiary ostatniej fazy wysiedleń. Po 15 lipca do obozu trafiały niewielkie grupy wysiedleńców, co wiązało się z wyhamowywaniem akcji. Załogę obozu w Zwierzyńcu stanowili m.in.: komendant SS-Hauptsturmführer Reinhold Hahn (wcześniej służył w Auschwitz) i gestapowcy – Waldemar Trautwein, Albert Zeiga i Leon Arendt. Funkcje strażników w obozie pełnili również Ukraińcy. W okresie największego zagęszczenia obóz składał się z 21 baraków, na trzech polach ogrodzonych drutem kolczastym. Pierwsze zajmowały budynki administracji i obsługi obozu, na drugim przetrzymywano jeńców podejrzanych o przynależność do partyzantki, a trzecie przeznaczone było dla pozostałych wysiedleńców. Obozu broniło kilka dział oraz stanowisk ciężkich karabinów maszynowych. Brakowało żywności i wody, która była przywożona ze studni poza obrębem obozu, głównie dla potrzeb kuchni. Nie funkcjonowały żadne budynki sanitarne, baraki przystosowane do przetrzymywania około 400 osób, musiały pomieścić przeciętnie od 2 tys. do 4 tys., niekiedy liczba ta wzrastała do 7 tys. działał też dwuizbowy szpitalik.

During the displacement action in the Zamość Region, another German DP camp was situated in Zwierzyniec. At first, it served as a labour camp and penal colony for 320 French prisoners. Since January 1943, as the armed resistance of the BCh and AK grew in strength, the inhabitants of pacified villages had been directed there. Since the end of June 1943, the Germans had sent to the camp the victims of the last stage of the displacement. After 17 July, as the action got curbed, only small groups of the displaced had been sent there. The camp's crew consisted of, among others, SS-Hauptsturmführer Reinhold Hahn (previously stationed in Auschwitz), and members of the Gestapo – Waldemar Trautwein, Albert Zeiga, and Leon Arendt. Among the guards there were also Ukrainians. When it held most prisoners, the camp consisted of 21 barracks located in three fields surrounded with barbed wire. The first field was occupied by administration and camp personnel; in the second field prisoners suspected of partisan activities were held; and the third field was allotted for the rest of the displaced. The camp was guarded by a couple of cannons and machine gun posts. There was not enough food nor water, which was carried from the well outside the camp, mostly for the kitchen. Sanitary buildings were out of order, and barracks, adapted to hold about 400 people, had to accommodate from 2 to 4 thousand prisoners, an average that at times reached 7 thousand. There was also a small, two-room hospital.

Maria Zajączkowska – opiekunka w ochronce Zamoyskich. APZ.
Maria Zajączkowska – a housemother in the orphanage of the Zamoyski family. APZ.

Doktor Franciszek Bardzik – lekarz w ochronce Zamoyskich. APZ.
Doctor Franciszek Bardzik – a doctor in the orphanage of the Zamoyski family. APZ.

Doktor Władysław Wróblewski – lekarz w ochronce Zamoyskich. APZ.
Doctor Franciszek Bardzik – a doctor in the orphanage of the Zamoyski family. APZ.

Wanda Cebrykow, nauczycielka, opiekunka dzieci w ochronce Zamoyskich. APZ.
Wanda Cebrykow, a teacher and housemother in the orphanage of the Zamoyski family. APZ.

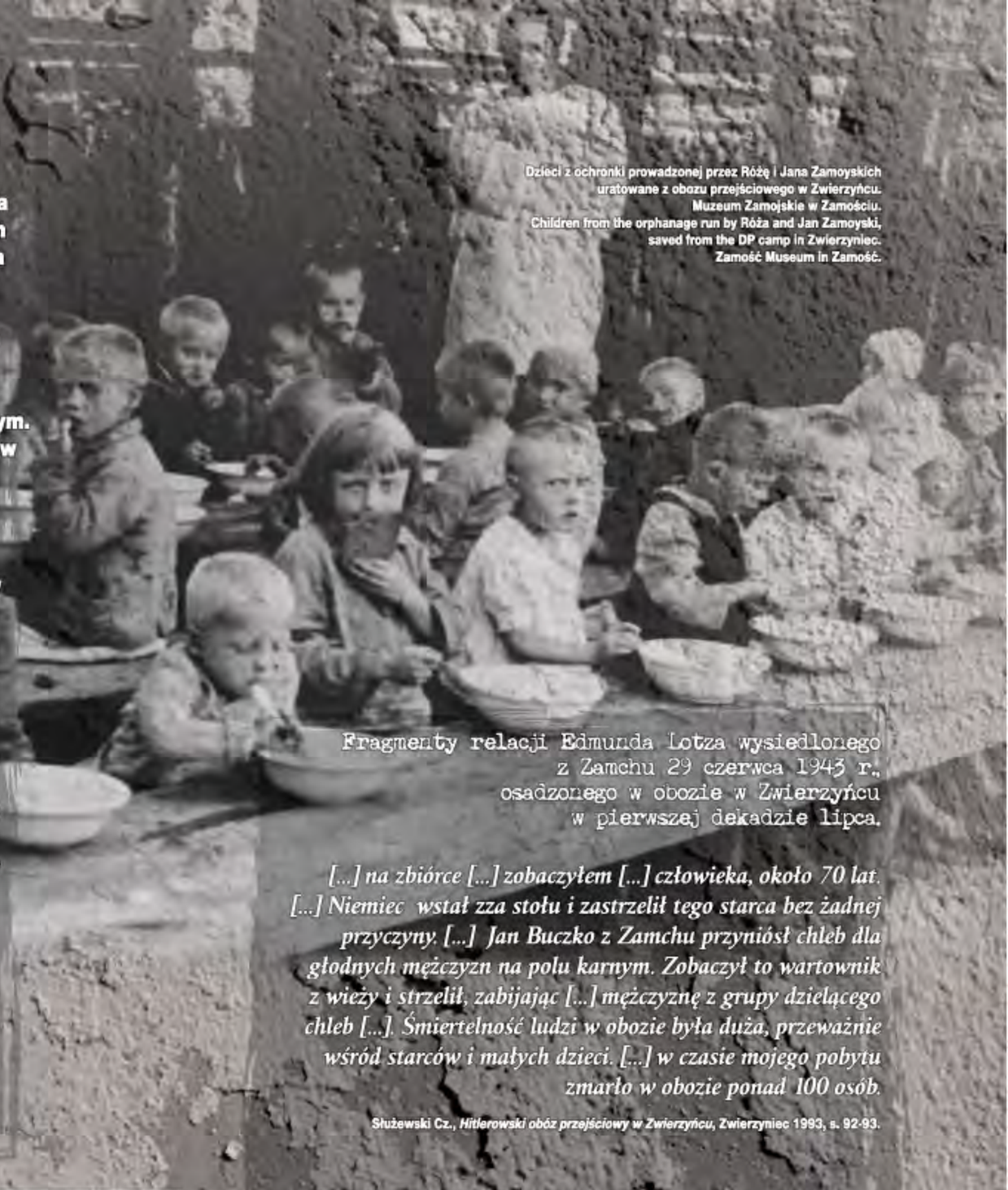

Dzieci z ochronki prowadzonej przez Różę i Jana Zamoyskich uratowane z obozu przejściowego w Zwierzyńcu. Muzeum Zamojskie w Zamościu.
Children from the orphanage run by Róża and Jan Zamoyski, saved from the DP camp in Zwierzyniec. Zamość Museum in Zamość.

Fragmenty relacji Edmunda Lotza wysiedlonego z Zamchu 29 czerwca 1943 r., osadzonego w obozie w Zwierzyńcu w pierwszej dekadzie lipca.

[...] na zbiórce [...] zobaczyłem [...] człowieka, około 70 lat. [...] Niemiec wstał zza stołu i zastrzelił tego starca bez żadnej przyczyny. [...] Jan Buczko z Zamchu przyniósł chleb dla głodnych mężczyzn na polu karnym. Zobaczył to wartownik z wieży i strzelił, zabijając [...] mężczyznę z grupy dzielącego chleb [...]. Śmiertelność ludzi w obozie była duża, przeważnie wśród starców i małych dzieci. [...] w czasie mojego pobytu zmarło w obozie ponad 100 osób.

Służewski Cz., *Hitlerowski obóz przejściowy w Zwierzyńcu*, Zwierzyniec 1993, s. 92-93.

Excerpts from the account provided by Edmund Lotz, displaced from Zamch on 29 June 1943 and imprisoned in the Zwierzyniec camp in the first decade of July.

[...] I noticed an older man, about 70 years old, standing at the assembly before our group. [...] a fat German stood up from the table and shot the old man, for no apparent reason. [...] Jan Buczko from Zamch brought bread for the men who were starving in the penalty area. A guard in a watchtower saw it and shot, killing the man who was breaking up the bread [...]. Mortality rate among the people in the camp was high, mostly among old people and small children. [...] during my stay in the camp over 100 people died.

Służewski Cz., *Hitlerowski obóz przejściowy w Zwierzyńcu*, Zwierzyniec 1993, p. 92-93.

IN THE ZWIERZYNIEC CAMP

W OBOZIE W ZWIERZYŃCU

W obawie o los dzieci uwięzionych w zwierzynieckim obozie lokalni społecznicy szukali sposobu ich ratowania. Hrabia Jan Zamoyski, przewodniczący Komitetu RGO na powiat biłgorajski oraz delegat do Rady RGO, podjął ryzyko osobistej rozmowy z Odilo Globocnikiem i uzyskał zgodę na wypuszczenie z obozu dzieci do lat sześciu. Około 400 maluchów znalazło opiekę w prowadzonej m.in. przez Różę Zamoyską ochronce w Zwierzyńcu. Ponownie obóz zapełnił się w czerwcu 1944 r. podczas niemieckiej akcji antypartyzanckiej „Sturmwind I i II" w lipcu 1944 r. Szacuje się, że przez obóz w Zwierzyńcu w lipcu i sierpniu 1943 r. przeszło ok. 12 tys. osób, mężczyzn, natomiast w całym okresie funkcjonowania ok. 20 tys. więźniów.

Fearing for the lives of the children imprisoned in the Zamość camp, local community workers searched for ways to save them. Count Jan Zamoyski, the chair of the Biłgoraj RGO Committee and delegate for the RGO Council, took the risk of a personal meeting with Odilo Globocnik and was given a permission to release from the camp children younger than six. Around 400 children were given shelter in the orphanage in Zwierzyniec, run, among others, by Róża Zamoyska. The camp was filled again in June 1944, during the German anti-partisan action "Sturmwind I" and "Sturmwind II." It is estimated that during July and August 1943, about 12 thousand people "came through" the camp, and during the existence of the cam this number is estimated to reach about 20 thousand prisoners.

Fragment dziennika dr. Zygmunta Klukowskiego.

[...] największe wrażenie [...] sprawiły na mnie dzieci w szpitalu ordynackim [...] około czterdziestu, najwięcej w wieku do pięciu lat. Chorują [...] na czerwonkę i odrę. [...] leżą po dwoje, wyniszczone i wychudzone tak, że podobne są raczej do trupków.

Z. Klukowski, *Zamojszczyzna. tom I 1918–1943* (red. Agnieszka Knyt), Warszawa 2007, s. 369-370.

Passage from dr. Zygmunt Klukowski's journal.

[...] the children in the hospital in Zamość made the greatest impression on me [...] about forty of them, most no older than five. They are [...] down with dysentery and measles. [...] they lay in twos, so weak and gaunt that they look like little corpses.

Z. Klukowski, *Zamojszczyzna. vol I 1918–1943* (ed. Agnieszka Knyt), Warszawa 2007, s. 369-370.

Portret Róży Zamoyskiej. Wysiedleńcy w obozie nazywali ją „Aniołem Dobroci". Muzeum Zamojskie w Zamościu.
Portrait of Róża Zamoyska. The displaced in the camp called her "the Angel of Kindness". Zamość Museum in Zamość.

Opiekunki w ochronce Róży i Jana Zamoyskich w Zwierzyńcu, od lewej od góry: Zofia Bordziuk, Janina Pragowa, Maria Michel Kuczmowska, Maria Tochmanowa, Helena Zujewska, Fela Barakowna, Karolina Szymańska. APZ.
Housemothers in the orphanage of Róża and Jan Zamoyski in Zwierzyniec, from top left: Zofia Bordziuk, Janina Pragowa, Maria Michel Kuczmowska, Maria Tochmanowa, Helena Zujewska, Fela Barakowna, Karolina Szymańska. APZ.

Ostatnia grupa dzieci z ochronki prowadzonej przez Różę i Jana Zamoyskich uratowanych z obozu przejściowego w Zwierzyńcu, 1944 r. lub 1945 r. Muzeum Zamojskie w Zamościu.
The last group of children from the orphanage run by Róża and Jan Zamoyski saved from the DP camp in Zwierzyniec, 1944 or 1945. Zamość Museum in Zamość.

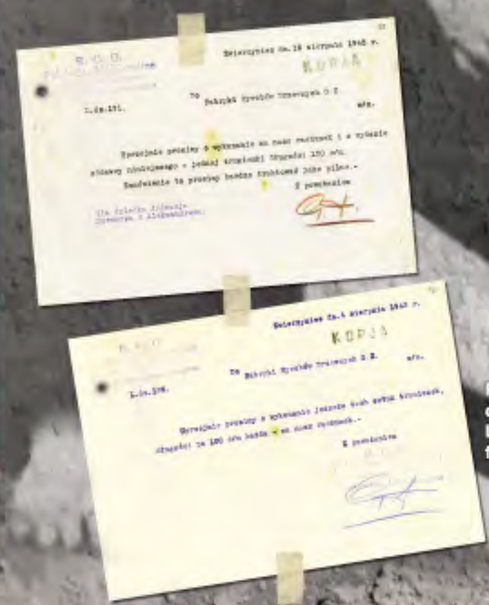

Pisma Delegatury RGO w Zwierzyńcu z prośbą o wykonanie trumienek dla dzieci zmarłych w obozie przejściowym w Zwierzyńcu. APZ.
Letters of the Delegacy of the Central Welfare Council in Zwierzyniec asking for the execution of coffins for children died in the DP camp in Zwierzyniec. APZ.

AUSCHWITZ

AUSCHWITZ CONCENTRATION CAMP

13 i 16 grudnia 1942 r., oraz 5 lutego 1943 r. dotarły do KL Auschwitz trzy transporty z obozu przejściowego w Zamościu. W pierwszym przywieziono 632 osoby - mieszkańców wsi położonych wokół Zamościa (m.in. Skierbieszowa, Iłowca, Wielączy, Zawady, Chomęcisk), w tym co najmniej 19 dziewczynek poniżej 15 roku życia oraz 48 chłopców mających od 9 do 14 lat. Drugi transport złożony głównie z mieszkańców wsi okalających Zamość od strony Krasnobrodu (m.in. Łabunie, Żdanów, Lipsko), liczył 86 osób (48 kobiet i dziewcząt oraz 38 mężczyzn i chłopców). Trzecim wywieziono z Zamościa 1000 osób, mieszkańców powiatów hrubieszowskiego i zamojskiego (m.in. Sitno, Niedzieliska, Komarów, Horyszów Polski, Mircze). Znajdowało się wśród nich 417 zamojskich Żydów, których natychmiast zgładzono. Wśród pozostałych 583 Polaków zarejestrowano w obozie 301 kobiet i dziewcząt oraz 282 mężczyzn i chłopców. Trzydniowa droga w przepełnionych bydlęcych wagonach bez żadnych przystanków, przy braku wody i pożywienia oraz dużym mrozie, powodowała ogromne wyczerpanie.
Na rampie kolejowej w Auschwitz, wszyscy byli wypędzani z wagonów. Mężczyźni byli kierowani do obozu męskiego (sektor B I b) w Birkenau, a kobiety do kobiecego(B I a). Starcy, chorzy i ułomni uśmiercani byli w komorach gazowych. Szczególnie tragiczny los spotkał matki rodzące w obozie oraz ich dzieci.
Do czerwca 1943 r. były one uśmiercane zastrzykami z fenolu. W styczniu 1943 r. grupie chłopców z Zamojszczyzny wstrzyknięto zarazki tyfusu, większość z nich zmarła. W lutym i marcu 1943 r. dwie grupy chłopców zostały zamordowane dosercowymi zastrzykami z fenolu. Większość wysiedlonych z Zamojszczyzny przetrwała jedynie kilka miesięcy obozowej egzystencji. Tragiczne warunki sanitarno-bytowe panujące w obozie i ciężka wyniszczająca praca, obok bezpośrednich form uśmiercania, sprawiły, że z 1301 zarejestrowanych więźniów z Zamojszczyzny przeżyło jedynie 229 osób.

On 13 and 16 December 1942, and 5 February 1943, three transports from the DP camp in Zamość reached Auschwitz. The first transport, which left Zamość on 10 December 1942, consisted of 632 inhabitants of villages near Zamość (e.g. Skierbieszów, Iłowiec, Wielącza, Zawada, Chomęciska), including at least 19 girls younger than 15 and 48 boys between the age of 9 and 14. The second transport consisted mostly of the population inhabiting villages south of Zamość (e.g. Łabunie, Żdanów, Lipsko); there were 86 people in the transport (48 women and girls, and 38 men and boys).
In the third transport, there were 1000 people from the Hrubieszów and Zamość poviats (e.g. Sitno, Niedzieliska, Komarów, Horyszów Polski, Mircze). Among them, the transport carried 417 Jews from Zamość, executed right after they reached Auschwitz. Among the remaining 583 Poles, there were 301 women and girls, and 282 men and boys. Three-day journey in overcrowded cattle vans, without any stops along the way, without water nor food, in freezing cold, caused extreme exhaustion. When transports reached the ramp in Auschwitz, the people were chased out. Men were directed to the male camp (sector B I b) in Birkenau, and women to the female camp (sector B I a). The old, sick, and crippled were killed in gas chambers. Especially tragic fate befell mothers who gave birth in the camp, and their children. Until June 1943 they were killed with phenol injections. In January 1943 a group of boys from the Zamość Region was injected with typhus germs; most of the boys died. In February and March 1943, two groups of boys were murdered with phenol injected into their hearts. Most of the displaced from the Zamość Region survived only a few months of camp existence. Tragic living conditions in the camp, and hard, exhausting work, apart from direct killing methods, caused that out of 1301 register prisoners from the Zamość Region, only 119 survived.

Zdjęcie Elżbiety Urbańskiej, wysiedlonej w listopadzie 1942 r. ze wsi Sady zrobione w czasie rejestracji w KL Auschwitz. Izba Pamięci Narodowej w Gimnazjum Publicznym im. Dzieci Zamojszczyzny w Skierbieszowie.
Photo of Elżbieta Urbańska, displaced in November 1942 from the Sady village, made during her registration in the Auschwitz concentration camp. Room of National Remembrance in the Public Gymnasium of the Children of the Zamość Region in Skierbieszów.

Zdjęcia kobiet wysiedlonych z Zamojszczyzny robione w czasie rejestracji w KL Auschwitz. APMAB.
Photos of women displaced from the Zamość Region, made during their registration in the Auschwitz concentration camp. APMAB.

AUSCHWITZ

AUSCHWITZ CONCENTRATION CAMP

Akty zgonów wysiedlonych z Zamojszczyzny wystawione przez administrację KL Auschwitz. APMA.
Death certificates of people displaced from the Zamość Region, issued by he administration of the Auschwitz concentration camp. APMA.

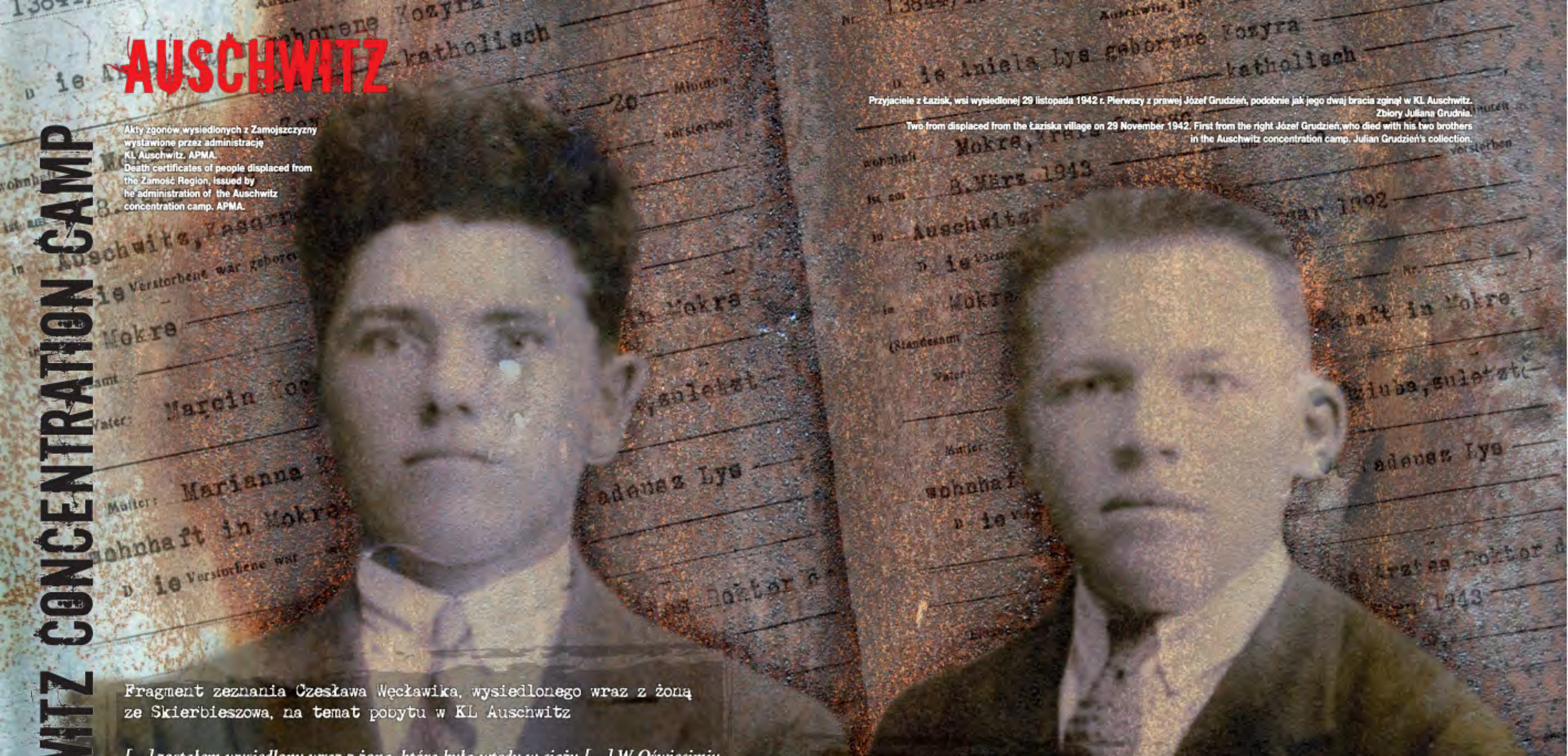

Przyjaciele z Łazisk, wsi wysiedlonej 29 listopada 1942 r. Pierwszy z prawej Józef Grudzień, podobnie jak jego dwaj bracia zginął w KL Auschwitz. Zbiory Juliana Grudnia.
Two from displaced from the Łaziska village on 29 November 1942. First from the right Józef Grudzień,who died with his two brothers in the Auschwitz concentration camp. Julian Grudzień's collection.

Fragment zeznania Czesława Węcławika, wysiedlonego wraz z żoną ze Skierbieszowa, na temat pobytu w KL Auschwitz

[…] zostałem wysiedlony wraz z żoną, która była wtedy w ciąży. […] W Oświęcimiu rozdzielono mnie z żoną. Słyszałem od ludzi, że żona […] urodziła żywe dziecko, które Niemcy za pomocą zastrzyku zabili. Żonę również Niemcy […] zabili […]. W transporcie tym, w którym mnie Niemcy wieźli do Oświęcimia, było […] około 200 dzieci w wieku od 8 do 10 lat. Przez dwa miesiące dzieci te były razem z dorosłymi, a później Niemcy zabrali je i ślad po nich zaginął. […]

Kubica H., *Zagłada w KL Auschwitz Polaków wysiedlonych z Zamojszczyzny w latach 1942 – 1943*, Oświęcim – Warszawa 2004, s. 218.

Excerpt of the account provided by Zygmunt Węcławik, resettled together with his wife from Skierbieszów on 27 November 1942, concerning his stay in Auschwitz

[…] I was resettled with my wife, who was pregnant at that time. […] I was separated from my wife in Auschwitz.. I heard people say my wife gave birth to a living baby and that the Germans killed it with an injection. They killed my wife in Auschwitz […] as well. In the transport, the one in which the Germans were transporting me to Auschwitz, there were also […] around 200 children aged from 8 to 10. For two months the children were kept with the adults; later the Germans took them and they were never heard of again. […]

Kubica H., *Zagłada w KL Auschwitz Polaków wysiedlonych z Zamojszczyzny w latach 1942 – 1943*, Oświęcim – Warszawa 2004, p. 218.

Fragment zeznania Stanisława Głowy przed Sędzią Okręgowym Śledczym Janem Sednem w Krakowie z dnia 30 września 1946 r.

[...] Zimą 1942/43 sprowadził Rappostführer Palitzsch […] 2-ch chłopców, pochodzących z transportu z Zamojszczyzny. […] przyprowadził ich na blok 20-ty, gdzie Pańszczyk obu zaszpilował. Byli to chłopcy: Rycaj Mieczysław i Rycyk Tadeusz. [...] Resztę tzn. około 90-ciu chłopców przyprowadził Palitzsch na blok 20-ty i tam zostali zabici zastrzykami przez podoficera sanitariusza Scharpego. […]

Kubica H., *Zagłada w KL Auschwitz Polaków wysiedlonych z Zamojszczyzny w latach 1942 – 1943*, Oświęcim – Warszawa 2004, s. 221.

Fragment of Stanisław Głowa's testimony, given in front of Jan Sedno, the District Examining Magistrate in Cracow, on 30 September 1946

[…] In the winter of 1942/43 Rappostführer Palitzsch brought two boys from […] a transport from the Zamość Region […] he brought both of them to block 20, where they were needled by Pańszczyk. The boys were: Mieczysław Rycaj and Tadeusz Rycyk. […] The rest, which was about 90 boys, was brought by Palitzsch to block 20 and given lethal injections by Scharpe. […]"

Kubica H., *Zagłada w KL Auschwitz Polaków wysiedlonych z Zamojszczyzny w latach 1942 – 1943*, Oświęcim – Warszawa 2004, p. 218.

OBÓZ KONCENTRACYJNY NA MAJDANKU

MAJDANEK CONCENTRATION CAMP

W trakcie ostatniej fazy wysiedleń Zamojszczyzny, „Grossaktion", z obozów przejściowych w Zamościu i Zwierzyńcu do obozu koncentracyjnego na Majdanku przywieziono ponad 9 tys. wysiedlonych dorosłych i dzieci. Pierwszy transport trafił na Majdanek 30 czerwca 1943 r. Większość uwięzionych z Zamojszczyzny została skierowana na przymusowe roboty do Rzeszy, część została zwolniona pomiędzy9 a 13 sierpnia i skierowana do wyznaczonych przez Centralę Przesiedleńczą gmin w powiecie lubelskim. Osoby podejrzewane o przynależność do partyzantki zostały zatrzymane w obozie.

Bardzo ciężkie warunki obozowe powodowały niezwykle dużą zachorowalność, depresje oraz śmierć. Szacunki mówią o ok. 11-procentowej śmiertelności wśród więzionych wysiedleńców, a należy do tego dodać również tych, którzy po fali zwolnień z obozu w sierpniu 1943 r. zmarli w lubelskich i okolicznych szpitalach.

During the last stage of the displacement operation in the Zamość Region, the "Grossaktion," over 9 thousand displaced adults and children were brought to the Majdanek from the DP camps in Zamość and Zwierzyniec. The first transport reached Majdanek camp on 30 June 1943.

Most prisoners from the Zamość Region were sent as forced labour to the Reich, some were released between 9 and 13 August and sent by the Resettlement Centre to special areas mapped out in the Lublin district. Those suspected of partisan activities were kept in the camp.

Very difficult living conditions in the camp resulted in high incidence rate, depression, and death. According to estimates, the death rate among the displaced amounted to 11%, not including those who were released from the camp in August 1943 and died in local hospitals.

Lista mieszkańców Pasiek, którzy zostali wywiezieni do obozu koncentracyjnego na Majdanku, październik 1943 r. APZ.
The enclosed list of the inhabitants of Pasieki transported to the Majdanek concentration camp, October 1943. APZ.

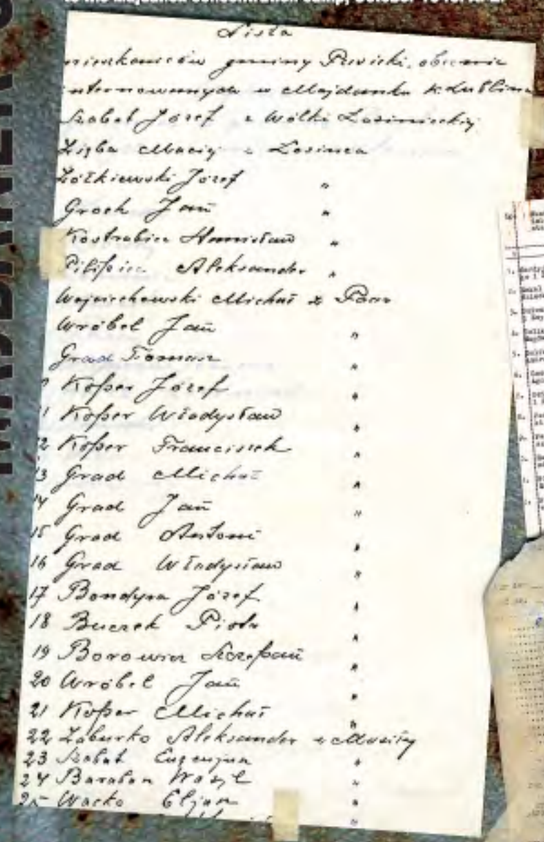

Karty księgi chorych szpitala w Bełżycach z wpisami dotyczącymi wysiedlonych z Zamojszczyzny, którzy po zwolnieniu z Majdanka trafili do niego jako pacjenci. Archiwum Szpitala w Bełżycach.
Pages of the case book from the hospital in Bełżyce, with entries concerning persons displaced from the Zamość Region, coming to the hospital as patients after their release from the Majdanek concentration camp. Archive of the Hospital in Bełżyce.

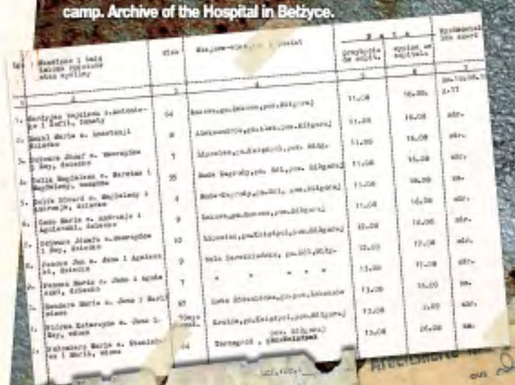

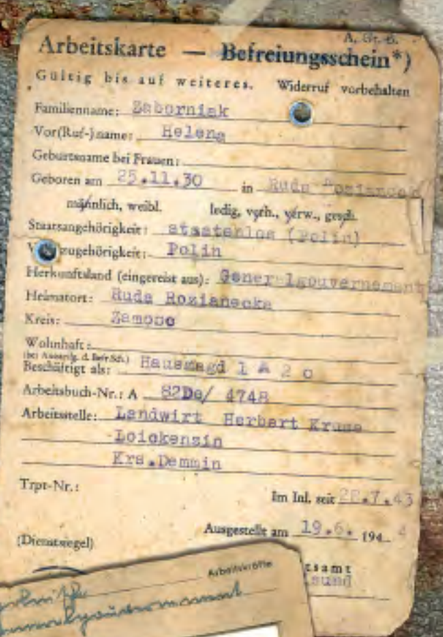

Arbeitskarte — Befreiungsschein*)
Familienname: Zaborniak
Vor(Ruf-)name: Helena
Geburtsname bei Frauen:
Geboren am 22.11.30 in Ruda Rozianska
männlich, weibl. ledig, verh., verw., geschi.
Staatsangehörigkeit: staatenlos (polin)
Volkszugehörigkeit: Polin
Herkunftsland (eingereist aus): Gener-Gouvernement
Heimatort: Ruda Roziancka
Kreis: Zamosc
Wohnhaft:
Beschäftigt als: Hausmagd 1 A 2 c
Arbeitsbuch-Nr.: A 82De/ 4748
Arbeitsstelle: Landwirt Herbert Krause
Loickensin
Krs. Demmin
Trpt-Nr.:
Im Inl. seit 22.7.43
Ausgestellt am 19.6. 194
(Dienstsiegel)

Kartoteka odzieżowa Anieli Kryń założona w trakcie rejestracji w obozie koncentracyjnym na Majdanku. APMM.
Aniela Kryń clothing file established during registration in the Majdanek concentration camp. APMM.

Karta pracy Heleny Zaborniak wysiedlonej z Rudy Różanieckiej wraz z rodziną. Wszyscy zostali wywiezieni z Majdanka do Rzeszy na przymusowe roboty w lipcu 1943 r. APMM.
Labour card of Helena Zaborniak displaced from Ruda Różaniecka with her family. They were all transported from Majdanek to the Reich to forced labour in July 1943. APMM.

Kryń Aniela z synem Januszem, wysiedlona z mężem i dwójką dzieci z Łukowej w lipcu 1943 r. Z całą rodziną została wywieziona na przymusowe roboty do Rzeszy. APMM.
Aniela Kryń with her son Janusz, displaced with her husband and two children from Łukowa in July 1943. The entire family was sent to forced labour in the Reich. APMM.

MAJDANEK

Fragment relacji Janiny Buczek-Różańskiej wysiedlonej z Bidaczowa Nowego.

[...] Wreszcie powrót z łaźni, ubrania lagrowe, drewniaki i ... wierzcie mi – matki nie poznawały dzieci, mężowie żon. [...] Rodziny zostały rozdzielone. [...] pod karą śmierci nie wolno było opuszczać baraków. Bardzo chciało mi się jeść [...]. Jednego dnia usiadłam pod blokiem i dobyłam pył, okruchy po wczoraj zjedzonym chlebie i jadłam je jak czekoladę. [...] Jednego dnia zobaczyłam przez druty ojca, pokazała mi go matka. Nie poznał nas, [...]. Było [...] ogrodzone miejsce, gdzie znoszono ciężko chorych i umarłych. Widziałam, jak najbliżsi odnosili umierające dzieci, musieli je tam zostawić żywe jeszcze i często przytomne. Zapyta ktoś czy płakali. – Nie. Nie płakali ani ci, którzy zostawali na polu śmierci, ani ci, którzy odchodzili. [...]

Przemoc, poniżenie, poniewierka. Wspomnienia z przymusowych robót rolnych 1939–1945. Wyb. i oprac. Ludwik Staszyński, Warszawa 1967, s. 21-25.

Excerpt of the account given by Janina Buczek-Różańska, displaced from Bidaczów Nowe

[...] Finally we were back from the bath house, dressed in camp clothes and clogs, and... believe me – mothers didn't recognize their children, and husbands their wives. [...] Families were separated. [...] leaving barracks was punishable by death. I was very hungry [...]. One day I sat in front of the block and pulled out bread crumbs I had left from yesterday and ate them as if it was chocolate. [...] One day I saw my father on the other side of the barbed wire, my mother pointed him out to me. He didn't recognize us [...].there was a place, fenced in, where the sick and the dead were carried. I saw people carrying their dying children there, they had to leave them there, often still alive and conscious. Did they cry? – No. Neither those left on the death field, nor those who left them there. [...]

Przemoc, poniżenie, poniewierka. Wspomnienia z przymusowych robót rolnych 1939–1945. ed. Ludwik Staszyński, Warszawa 1967, p. 21-25.

Fragment relacji Zofii Pawłowskiej, pielęgniarki, która jako więźniarka Majdanka uczestniczyła w przyjmowaniu transportów z Zamojszczyzny.

Koło łaźni i jej przedsionku tłoczno od zbitych gromad kobiet i dzieci; to transport z pacyfikowanej Zamojszczyzny, [...]. Wstrząsający jest widok tego tłumu matek z dziećmi. [...] kobiety nie wiedzą po co je tu spędzono, boją się, dzieci płaczą na głos, co do wściekłości doprowadza dozorujących Niemców, którzy poczynają bić po głowach, krzycząc ochrypłymi głosami. [...] Najboleśniejszy jest widok dzieci [...] oczy teraz łzami zalane, buzie ściągnięte w podkówkę, całe ciałko drży z lęku. [...] Są już [...] dzieci ciężko chore. To odra, koklusz, zapalenie płuc, [...].

APMM, *Zbiór relacji i wspomnień. Z. Pawłowska, Kartki z pamiętnika,* [w:] J. Kiełboń, *Wysiedleńcy z Zamojszczyzny w obozie koncentracyjnym na Majdanku 1943,* Lublin 2006, s. 235-237.

Excerpt of the account provided by Zofia Pawłowska, a nurse who, imprisoned in the Majdanek camp, took part in admitting transports from the Zamość Region.

Women and children were crowded together by the bath; it was a transport from the Zamość Region, [...]. The view of so many mothers with children is shocking. [...] they're scared, children are crying aloud, which infuriates German guards, who start hitting people, shouting hoarsely. [...] It is most painful to look at the children [...] their [...] eyes are now filled with tears, the corners of their mouths turned down, the whole body trembling with fear. [...] there are also children who are seriously ill. It's the measles, whooping cough, pneumonia [...]

APMM, *Zbiór relacji i wspomnień. Z. Pawłowska, Kartki z pamiętnika,* [in:] J. Kiełboń, *Wysiedleńcy z Zamojszczyzny w obozie koncentracyjnym na Majdanku 1943,* Lublin 2006, p. 235-237.

Książeczka pracy Teofili Mazurek wysiedlonej ze wsi Wola Duża i wywiezionej z Majdanka na przymusowe roboty do Rzeszy z mężem i synem. APMM.
Labour card of Teofilia Mazurek, displaced from the Wola Duża village and sent, together with her husband and son, from Majdanek for forced labour to the Reich. APMM.

Józef Mazurek z synem Julianem wysiedleni ze wsi Wola Duża i wywiezieni z Majdanka na przymusowe roboty do Rzeszy. APMM.
Józef Mazurek with his son Julian. They were both displaced from the Wola Duża village and sent from Majdanek for forced labour to the Reich. APMM.

RENTENDÖRFER

Część osadzonych w obozie w Zamościu, zimą przełomu 1942 i 1943 r., Niemcy wywieźli transportami kolejowymi do dystryktu warszawskiego, w rejon Siedlec i Garwolina, gdzie zostali umieszczeni we wsiach rentowych (Rentendörfer). Na tzw. rampie buraczanej w Zamościu przy ulicy gen. Orlicz-Dreszera wpędzani byli do przeładowanych, bydlęcych wagonów. Ostra zima, niedostateczna ilość wyżywienia i wody powodowały, że do miejsc docelowych docierały transporty, w których zawsze znajdowano zamarzniętych. Do powiatu garwolińskiego w trzech transportach wywieziono 2213 osób w tym 928 dzieci do 10 roku życia. W dwóch transportach skierowanych do powiatu siedleckiego wywieziono 2044 osoby w tym ponad 872 dzieci do 14 roku życia. Szósty, ostatni z transportów z ludnością Zamojszczyzny został skierowany do powiatu mińsko-mazowieckiego i liczył 1064 osoby, w tym 462 dzieci do lat 10. Niemieckie organa odpowiedzialne za transporty nie interesowały się dalszym losem wywiezionych. Obowiązek zapewnienia im kwater i koniecznej opieki medycznej oraz wychowawczej (w przypadku dzieci pozbawionych opieki) spadała na agendy terenowe RGO i mieszkańców powiatów: siedleckiego, garwolińskiego i mińsko-mazowieckiego.

The Germans sent part of the people, imprisoned in the DP camp in Zamość at the turn of 1942 and 1943, in train transports to the Warsaw district, near Siedlce and Garwolin, to be located in rental villages (*Rentendörfer*). At Gen. Orlicz-Dreszer Street, they were driven from the ramp for loading beetroots intro overcrowded cattle vans. Due to severe winter and lack of food and water, by the time the transports reached their destination, inside there were often to be found people who froze to death. 2213 people, including 928 children younger than 10, were sent in three transports to the Garwolin poviat. 2044 people, including over 872 children younger than 14, were sent in two transports to the Siedlce poviat. The sixth, last transport with the population of the Zamość Region was sent to the Mińsk Mazowiecki poviat and carried 1064 people, including 462 children younger than 10. German authorities responsible for the transports were not interested in the later fate of the displaced. It became the responsibility of local RGO branches and the people of the Siedlce, Garwolin, and Mińsk Mazowiecki poviats to provide repatriates with shelter and medical care, and to find people who would take care of the orphans.

Józio i Janek Grondkowscy, w gospodarstwie, w którym zapewniono im opiekę, Żelechów, Borki 1943 r. Zbiory J. Grądkowski.
Józio and Janek Grondkowski on the farm where they were given shelter, Żelechów, Borki 1943. J. Grądkowski's collection.

Zdjęcie rodzeństwa wywiezionego z obozu w Zamościu. Dzieci: Józio, Janek, Marysia i Zosia Grondkowscy, trafiły do Żelechowa. Zbiory J. Grądkowski.
Photo of a family rescued from the camp in Zamość. The children: Józio, Janek, Marysia and Zosia Grądkowski reached Żelechów. J. Grądkowski's collection.

Fragment raportu oficera żandarmerii niemieckiej z pogrzebu, wysiedleńców z Zamojszczyzny zmarłych w czasie transportu: 12 dorosłych i 11 dzieci, 3 lutego 1943 r.

Na wiele godzin przed pogrzebem [3 lutego 1943] kościół był przepełniony. Tłumy zbierały się przed kościołem, […] było mniej więcej 3-4 tysiące ludzi. […] Trumny przez całe miasto nieśli młodzi Polacy, przy czym tłum zachowywał się stosunkowo spokojnie.

Beata Kozaczyńska, *Poruszenie Siedlec'43* [w:] Karta nr 54, Warszawa 2008 r., s. 101.

Excerpt of a report prepared by a German military police officer on the funeral of the displaced from the Zamość Region who died during transportation: 12 adults and 11 children, 3 February 1943.

Many hours before the funeral [3 February 1943] the church was already crowded. The crowd gathered in front of the church, […] there were about 3-4 thousand people. […] The caskets were carried through the whole city by young Poles, the crowd was relatively calm.

Beata Kozaczyńska, *Poruszenie Siedlec'43* [in:] Karta nr 54, Warszawa 2008, p. 101.

Zdjęcie z pogrzebu, wysiedleńców z Zamojszczyzny zmarłych w czasie transportu: 12 dorosłych i 11 dzieci. Siedlce, 3 lutego 1943 r. Muzeum Regionalne w Siedlcach.
Photo taken during the funeral of the displaced from the Zamość Region who died during transportation: 12 adults, 11 children. Siedlce, 3 February 1943. Siedlce Museum.

PRZYMUSOWI ROBOTNICY

FORCED LABOUR

W października 1939 r. okupant niemiecki wydał pierwsze rozporządzenia dotyczące pracy przymusowej. Od grudnia obowiązkowi pracy podlegali Polacy od 14 i Żydzi od 12 roku życia. Za pozyskiwanie przymusowych robotników odpowiadały Arbeitsamty. Zimą z 1942 na 1943 r. wysyłano do Rzeszy z obozu przejściowego w Zamościu młodych i zdrowych wysiedleńców, mężczyzn i kobiety. Latem 1943 r. na roboty do Rzeszy trafiały całe rodziny z dziećmi. Wynikało to z pogarszającej się sytuacji Niemiec na froncie wschodnim, zwiększony pobór Niemców do armii powodował brak rąk do pracy. Symptomatyczna była w tych okolicznościach decyzja Heinricha Himmlera z 10 września 1943 r., zezwalająca na wywóz do przymusowej pracy dzieci powyżej 10 roku życia. Przeznaczeni na roboty w Rzeszy z obozów przejściowych w Zwierzyńcu i Zamościu kierowani byli do obozu przy ul. Krochmalnej w Lublinie, skąd wywożono ich koleją w wyznaczone rejony. Łącznie podczas wysiedleń Zamojszczyzny na roboty przymusowe do Rzeszy wysłanych zostało ponad 33 tys., a do pracy w gospodarstwach przejętych przez kolonistów niemieckich pozostawiono ok. 3 tys. wysiedlonych.

In October 1939, German authorities issued first edict on forced labour. Since December the Poles older than 14 and Jews older than 12 were liable for labour. Arbeitsamts were responsible for the recruitment. In the winter of 1942/43 young and healthy women and men were being sent from the DP camp in Zamość to the Reich. In the summer of 1943, whole families of the displaced (including children) were sent to the Reich. Germany's worsening situation on the eastern front and army recruitments left the Reich in need of manpower. That is why, on 10 September 1943, Heinrich Himmler issued an edict allowing children older than 10 to be transported for labour. People from DP camps in Zwierzyniec and Zamość, selected as labour force, were directed to the camp at Krochmalna Street in Lublin; from there they were transported by trains to their designated areas. In total, during the displacement action in the Zamość Region, over 33 thousand people were sent to the Reich, and about 3 thousand displaced were ordered to serve as labour force on the farms of German settlers.

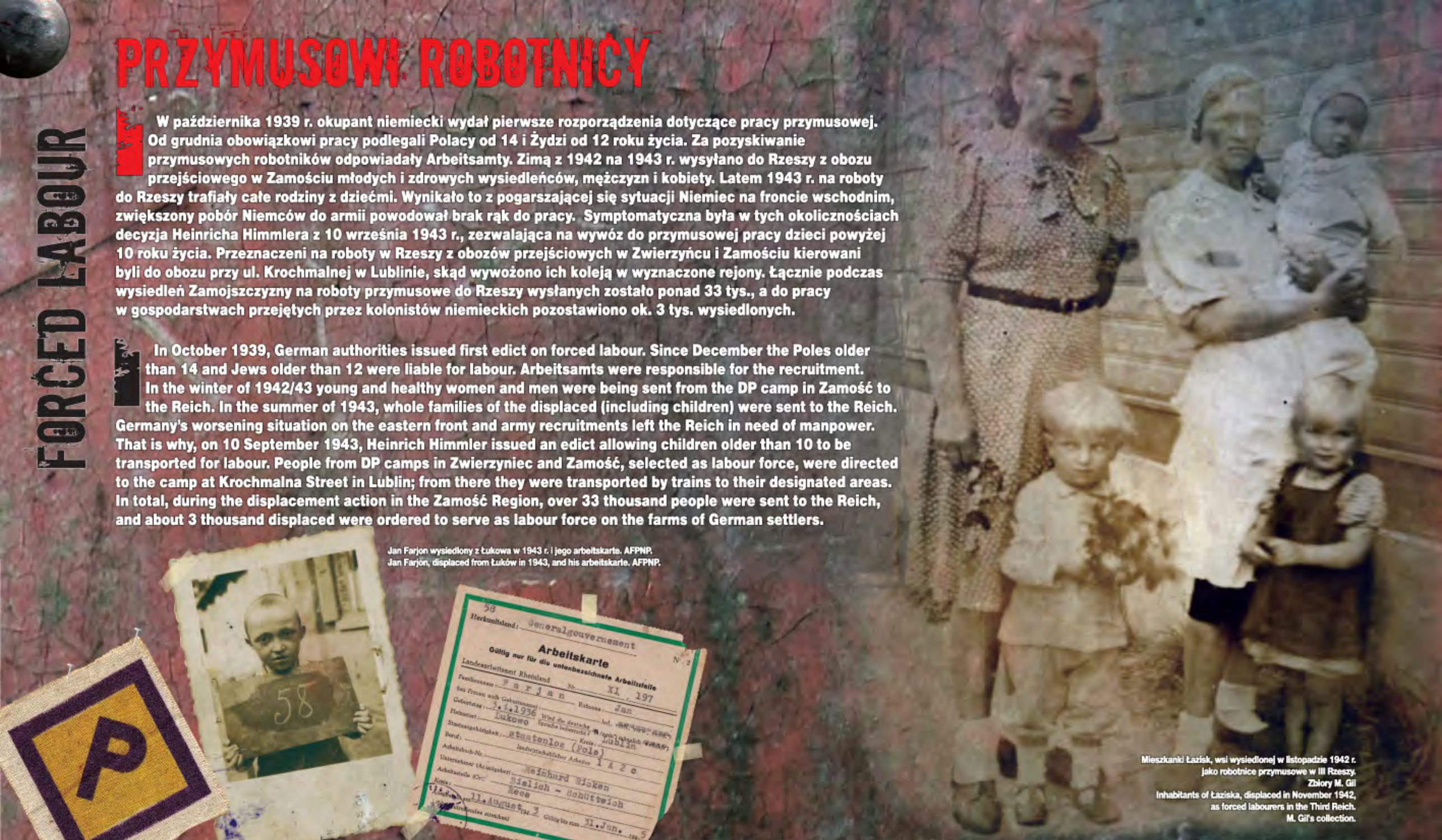

Jan Farjon wysiedlony z Łukowa w 1943 r. i jego arbeitskarte. AFPNP.
Jan Farjon, displaced from Łuków in 1943, and his arbeitskarte. AFPNP.

Mieszkanki Łazisk, wsi wysiedlonej w listopadzie 1942 r. jako robotnice przymusowe w III Rzeszy. Zbiory M. Gil
Inhabitants of Łaziska, displaced in November 1942, as forced labourers in the Third Reich. M. Gil's collection.

Elżbieta Skowronek wysiedlona ze Skierbieszowa w listopadzie 1942 r. Gimnazjum Publiczne im. Dzieci Zamojszczyzny w Skierbieszowie.
Elżbieta Skowronek, displaced from Skierbieszów in November 1942. Public Gymnasium of the Children of the Zamość Region in Skierbieszów.

Wysiedleni mieszkańcy Tarnogrodu jako przymusowi robotnicy w obozie w Osterhewer, 1943 r. Miejska Biblioteka Publiczna w Tarnogrodzie.
Displaced inhabitants of Tarnogród as forced labourers in a camp in Osterhewer, 1943. Public Library in Tarnogród.

Dzieci przystępujące do Pierwszej Komunii Świętej po wyzwoleniu przez aliantów w polskim obozie cywilnym „Dom Polski Wisła" w Lubece. Wśród nich dzieci z Tarnogrodu, które po wysiedleniu w 1943 r. razem z rodzicami trafiły do Rzeszy. Miejska Biblioteka Publiczna w Tarnogrodzie.
Children during their First Communion, after being delivered by the Allies. Polish civil camp "Dom Polski Wisła" in Lubeka. Among them, children from Tarnogród, after the displacement in 1943 sent with their parent to the Reich; Public Library in Tarnogród.wer, 1943. Public Library in Tarnogród.

Polscy robotnicy przymusowi w Berlinie. Zbiory H. Kycko.
Polish forced labourers in Berlin. H. Kycko's collection.

DZIECI ZAMOJSZCZYZNY

CHILDREN OF THE ZAMOŚĆ REGION

Wysiedlenia dotknęły ok. 30 tys. dzieci z Zamojszczyzny, z których zmarło lub zostało zamordowanych ok. 10 tys.. Podobnie jak dorośli, przeszły one gehennę opuszczenia rodzinnych domów po ostateczny wyrok, który zależał od wyników selekcji przeprowadzonej w obozie. Prymitywne warunki panujące w obozach przejściowych w Zamościu i Zwierzyńcu, powodowały dużą zachorowalność i śmiertelność wśród tej grupy więźniów (np. w obozie w Zamościu od 7 grudnia do 22 kwietnia zanotowano 199 zgonów wśród dzieci). Towarzyszył temu ogromny wstrząs psychiczny, nowa rzeczywistość przerastała je pod każdym względem. Część dzieci z obozu w Zamościu trafiła do Auschwitz, gdzie niektóre zostały uśmiercone zastrzykami z fenolu, a większość zmarła wskutek warunków panujących w obozie. Zimą 1942 i 1943 r. z obozu przejściowego w Zamościu młodsze dzieci wywożono specjalnymi transportami do tzw. wsi rentowych w dystrykcie warszawskim. Transport odbywał się w wagonach towarowych, w każdym z nich umieszczano ok. setki dzieci i kilka osób starszych do opieki, wiele z nich umierało przed dotarciem do celu.

About 30 thousand children from the Zamość Region got affected by the displacement, out of whom about 10 thousand died or got murdered. Similarly to adults, they had to go through the Gehenna starting the moment they left their homes, and ending with a sentence delivered after the selection conducted in a camp. Primitive living conditions in DP camps in Zamość and Zwierzyniec resulted in high incidence and death rate among that group of prisoners (e.g. in the Zamość camp 199 children died between 7 December and 22 April). What is more, the whole situation caused a severe mental shock, the new reality was beyond children's strength. Part of the children were sent from the Zamość camp to Auschwitz, where some of them were killed with phenol injections, but most died because of the living conditions in the camp. In the winter of 1942/43, younger children were being carried away from the DP camp in Zamość to the so-called rental villages in the Warsaw district. They were transported in cattle vans, around 100 children and a couple of adults in each; many of them would die before reaching their destination.

Dzieci wysiedlone z Zamojszczyzny uratowane z transportów, a następnie sfotografowane w zakładzie fotograficznym Kołaczkowskiego w Warszawie, na przełomie 1942-1943 r. Fotografie robiono z nadzieją identyfikacji dzieci i odnalezienia ich rodzin. AIPN.
Children displaced from the Zamość Region, saved from transports and then photographed in Kołaczkowski's photographer's shop in Warsaw at the turn of 1942 and 1943. The purpose of the photos was to identify children and help them find their families. AIPN.

Dzieci z Zamojszczyzny uratowane przez Józefa Wójcika i umieszczone w schronisku w Warszawie przy ul. Okopowej 59. AIPN.
Children from the Zamość Region, saved by Józef Wójcik and placed in an orphanage at 59 Okopowa Street in Warsaw. AIPN.

Piątek, 18 grudnia 1942 r.

[...] Jedno mniejsze od drugiego, trzymają się za rączęta i wchodzą do [...] wagonów towarowych. Jedne płaczą i wołają rodziców, inne milczą. [...] Prędzej by się wzruszyły kamienie, ale nie Szwaby. Kto ma możliwość, podaje tym najmniejszym coś ciepłego do wypicia lub coś z jedzenia.

Adam Mastaliński, *Karty Męczeństwa Zamojszczyzny. Dziennik spisany pod okupacją hitlerowską*, red. Konrad Mastaliński, Zwierzyniec 2011 r., s. 97.

Friday, 18 December 1942

[...] The children are all small, they enter the freight cars holding hands. Some are crying and calling for their parents, others are silent. [...] It would sooner move a heart of stone than the Krauts. Those who can, hand to the smallest something warm to drink, or something to eat.

Adam Mastaliński, *Karty Męczeństwa Zamojszczyzny. Dziennik spisany pod okupacją hitlerowską*, ed. Konrad Mastaliński, Zwierzyniec 2011 p. 97.

Fragment raportu szefa Centralnego Urzędu Przesiedleńczego w Łodzi Hermanna Krummeya dotyczący pracy Centralnego Urzędu Przesiedleńczego filia Zamość za okres 27 listopada – 31 grudnia 1942.

[...] Ażeby osiągnąć wydzielenie niepożądanej krwi i osób aspołecznych, należałoby rozważyć, czy nie dostarczać do obozu pracy w Auschwitz wraz z rodzicami także dzieci. [...] dostarczone do wsi rentowych dzieci grupy rasowej III uaktywnią się biologicznie i zaistnieją w niemiły sposób ponownie.

Źródło: BA Berlin, R75/009, , Einwandererzentralstelle, k. 26-33

Fragment of the report signed by Hermann Krummey, the head of the Resettlement Centre in Łódź, on the functioning of the Zamość branch of the Resettlement Centre covering the period from 27 November to 31 December 1942.

[...] In order to separate racially unclean and anti-social persons, it needs to be considered whether to deliver to the labour camp in Auschwitz also children. The biological features of the children assigned to the racial group III and delivered to rental villages will [...] become active and become an unpleasant problem.

Source: BA Berlin, R75/009, Einwandererzentralstelle, k. 26-33.

CHILDREN OF THE ZAMOŚĆ REGION

DZIECI ZAMOJSZCZYZNY

W ostatniej fazie wysiedleń, w czerwcu i lipcu 1943 r., dzieci wraz z rodzicami z obozów w Zwierzyńcu i Zamościu kierowane były do obozu przy ul. Krochmalnej w Lublinie oraz obozu koncentracyjnego na Majdanku, gdzie bardzo trudne warunki spowodowały duże straty wśród najmłodszych. Przez cały okres wysiedleń dzieci powyżej 14 roku życia (chociaż znane są również przypadki młodszych) wysyłano na roboty przymusowe. Dzieci spełniające kryteria rasowe trafiły do Rzeszy w celu germanizacji. Część z nich przebywała czasowo w tzw. domach wychowawczych, najmłodsze trafiały do niemieckich rodzin adopcyjnych. Nieznana jest dokładna liczba zrabowanych dzieci, zachowały się listy transportowe z lipca 1943 r., podające liczbę 4454 zamojskich dzieci w wieku od 2 do 14 lat wywiezionych do Rzeszy z Lublina wraz z rodzicami. Po zakończeniu wojny odzyskaniem wywiezionych z Zamojszczyzny dzieci zajmował się specjalny referat do spraw rewindykacji dzieci przy Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej.

During the last stage of the displacement, in June and July 1943, children from the DP camps in Zwierzyniec and Zamość, together with their parents, were being sent to the camp at Krochmalna Street in Lublin and to the Majdanek concentration camp, where difficult living conditions resulted in high death rate among the youngest. During the whole displacement action, children older than 14 (although there are known cases of younger children as well) were sent for labour. Children who met racial criteria were sent to the Reich to be Germanized. Some of them were temporarily put in the so-called childcare houses, the youngest were adopted by German families. The exact number of stolen children is unknown, but transportation lists of July 1943 give the number of 4454 children between the age of 2 and 14, transported together with their parents from Lublin to the Reich. The task of retrieving the children after the War was entrusted to a special department of the Ministry of Labour and Social Care.

Janina Zielińska z domu Malec (wysiedlona z Niedzielisk Przymiarek):

Na stacji w Siedlcach ofiarni kolejarze wyłuskali nas spod sterty brudnych chust i łachów. [...] Marysia [starsza siostra] wspomina, że okrywała nas ubraniami tych osób, które już zamarzły. [...] Marysia oddała mnie na jedną z pierwszych dorożek, wiozących dzieci do szpitala. Byłam w stanie agonii, szczękościsk, głodowy duży brzuszek, wycieńczenie, odleżyny wygryzione przez wszy – aż do kości, na łopatkach i pupie. [...]

Beata Kozaczyńska, *Poruszenie Siedlec'43*, Karta 54, Warszawa 2008 r., s. 99.

Janina Zielińska (née Malec) (displaced from Niedzieliska Przymiarki):

At the station in Siedlce kind railwaymen pulled us out from under the pile of dirty headscarfs and rags. [...] Marysia [the older sister] recollects that she covered us with the clothes of those who froze to death. [...] Marysia put me on one of the first wagons carrying children to the hospital. I was in my death throes, suffered from trismus, my belly was bloated from hunger, I was exhausted and had my bedsores on the shoulder blades and bottom bitten to the bones by lice. [...]

Beata Kozaczyńska, *Poruszenie Siedlec'43*, Karta 54, Warszawa 2008, p. 99.

Dzieci wysiedlone z pow. biłgorajskiego w 1943 r. osadzone na Majdaneku. AIPN.
Children displaced from the Biłgoraj poviat in 1943, sent to the Majdanek concentration camp. AIPN.

Sześcioletnia Anna Rempa wysiedlona z Rakówki w powiecie biłgorajskim w 1943 r. AIPN.
Six-year-old Anna Rempa, displaced from Rakówka in the Biłgoraj poviat in 1943. AIPN.

Dwuletni Janek Łokaj wysiedlony z Łukowej w 1943 r. AIPN.
Two-year-old Janek Łokaj, displaced from Łukowa in 1943. AIPN.

Postrzelony chłopiec, Aleksander Jamroz, ocalały z pacyfikacji wsi Dzierążnia trzymany przez siostrę Chrystianę w szpitalu w Tomaszowie Lubelskim. Fot. Feliks Łukowski. Muzeum Zamojskie w Zamościu.
Aleksander Jamroz, a boy shot during the pacification of the Dzierążnia village, held by nurse Chrystiana in the hospital in Tomaszów Lubelski, photo by Feliks Łukowski. Zamość Museum in Zamość.

NA RATUNEK

TO THE RESCUE

Podczas wysiedleń, mimo utrudnień ze strony władz niemieckich Rada Główna Opiekuńcza i Polski Czerwony Krzyż oraz społeczeństwo Zamojszczyzny, pomagały dotkniętym niemiecką akcją. W tym czasie Ukraiński Centralny Komitet bez przeszkód opiekował się przesiedlaną ludnością ukraińską. RGO i PCK zabiegały o uruchomienie dożywiania, dostarczania ciepłej odzieży i lekarstw do obozów przejściowych oraz objęcie opieką lekarską dzieci i starców. Polacy zatrudnieni w administracji obozów, w porozumieniu z podziemiem, gromadzili informacje o zbrodniach popełnianych przez ich załogi oraz o uwięzionych. Udzielano wsparcia ludziom, którzy w obawie przed wysiedleniem opuścili swoje domostwa.

During the displacements, the Central Welfare Council (RGO), the Polish Red Cross (PCK), and the population of the Zamość Region, brought help to those affected by the German action. At that time the Ukrainian Central Committee could freely support the resettled Ukrainians. The RGO and PCK made attempts at sending food, medical supplies, and warm clothes to DP camps, and tried to provide medical care for children and old people. The Poles employed in camps' administration, in collaboration with the underground, gathered intelligence on the crimes committed by the staff. People who, fearing displacement, left their homes, were given help as well.

Fragmenty relacji Zygmunta Węcławika wysiedlonego ze Skierbieszowa 27 listopada 1942 r. i osadzonego w obozie przejściowym w Zamościu.

[...] Głodującym przyszli z pomocą ludzie z miasta. Przyszli krewni z wiosek niewysiedlonych. Z narażeniem życia podchodzili do drutów. [...] Jeśli strażnik z wieży zauważył, posyłał serię, [...] Do nas przychodził Staszek. Najstarszy brat. Jeden z rodziny na wolności. [...] Doszli do drutów. [...] Z radością chwytamy zdobycz. [...] Rzuca dla innych rodzin. Kobieta nie dorzuci. [...]

Kajtel H. *Hitlerowski obóz przesiedleńczy w Zamościu*, Biłgoraj 2003 r., s. 58-59.

Excerpt of the account provided by Zygmunt Węcławik, resettled from Skierbieszów on 27 November 1942 and placed in the DP camp in Zamość.

[...] The starving received help from the town people. There came relatives from the villages whose population was not resettled. Risking their lives, they approached the wires. [...] If the guard from the tower noticed them, he sent a round of bullets, [...] Staszek was the one coming to us. The oldest brother. One of the free relatives. [...] They reached the wires. [...] We grasp our prize with joy. [...] He throws some for other families. A woman won't throw far enough. [...]

Kajtel H. *Hitlerowski obóz przesiedleńczy w Zamościu*, Biłgoraj 2003, p. 58-59.

Tania Kuchnia prowadzona przez RGO w Tomaszowie Lubelskim. APZ.
Eating-House run by the Central Welfare Council in Tomaszów Lubelski. APZ.

Kierownik RGO PKO w Zamościu – Kosiorkiewicz. APZ.
Kosiorkiewicz, head of the Central Welfare Council, Polish Committee for Social Welfare in Zamość. APZ.

Pracownica RGO PKO w Zamościu – Irena (nazwisko nieznane). APZ.
Irena (last name unknown), an employee of the Central Welfare Council, Polish Committee for Social Welfare in Zamość. APZ.

Intendent RGO PKO w Zamościu – Franciszek Kuczmarsk. APZ.
Franciszek Kuczmarski, intendant of the Central Welfare Council, Polish Committee for Social Welfare in Zamość. APZ.

NA RATUNEK

TO THE RESCUE

Wielką ofiarnością odznaczyli się pracownicy RGO oraz mieszkańcy wielu miejscowości powiatów: siedleckiego, garwolińskiego, mińsko-mazowieckiego oraz Warszawy. Dzięki informacjom pracowników kolei o kierunku transportów z ludnością Zamojszczyzny natychmiast organizowano dla niej opiekę medyczną i zakwaterowanie. Dbano o zapewnienie bezpieczeństwa dzieciom oraz wsparcia dla starych i niedołężnych wysiedleńców. Lubelska RGO zdołała doprowadzić do zwolnienia pewnej liczby osób z obozów przejściowych oraz 2106 uwięzionych na Majdanku. W okresie wysiedleń komitety RGO organizowały również pomoc dla wysiedleńców, zatrzymanych jako robotnicy przymusowi w gospodarstwach niemieckich kolonistów lub wywiezionych do Rzeszy.

RGO employees, the inhabitants of the Siedlce, Garwolin, Mińsk Mazowiecki poviats, and the population of Warsaw showed great devotion. Thanks to the information from railway employees on the direction of transports carrying people from the Zamość Region, medical assistance and accommodation were immediately organized. Children's security was ensured, and old and crippled persons were being taken care of. The Lublin branch of the RGO managed to release a number of people from DP camps, and 2106 prisoners from Majdanek. During the displacement, RGO committees organized help for the displaced kept on the farms of German settlers or sent to the Reich for labour.

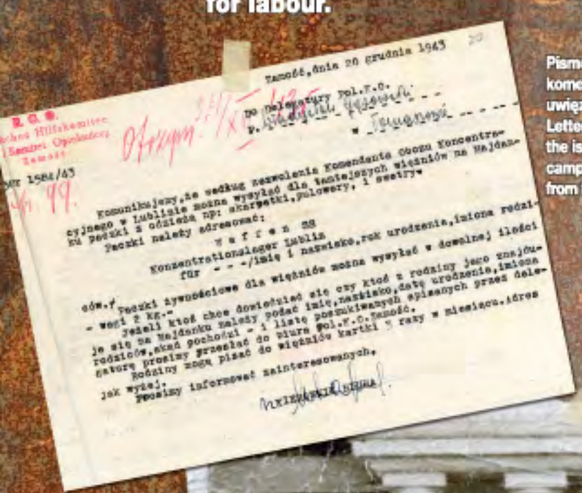

Pismo RGO w Zamościu informujące o wydaniu zgody przez komendanta Majdanka na przysyłanie paczek z odzieżą dla uwięzionych z Zamojszczyzny. APZ.
Letter of the Central Welfare Council in Zamość notifying on the issuance by the commander of the Majdanek concentration camp of the permission to send clothing parcels for the prisoners from the Zamość Region. APZ.

Grupa dzieci wysiedlonych z Zamojszczyzny w Żelechowie, lato 1943 r. Zbiory Józefa Grądkowskiego
A group of children displaced from the Zamość Region in Żelechów, summer 1944. J. Grądkowski' collection.

Grupa dzieci wysiedlonych z Zamojszczyzny wraz z opiekunkami w sanatorium w Otwocku, lato 1944 r. AIPN.
A group of children displaced from the Zamość Region with their housemothers in the sanatorium in Otwock, summer 1944. AIPN.

Bronisław Żak (starosta siedlecki):

Losem wysiedlonych dzieci z powiatów zamojskiego i hrubieszowskiego zajęła się ludność Siedlec i okolicznych wsi, zabierając je na wychowanie, [...]. Część została w sierocińcu w Siedlcach. Gminne ekspozytury RGO rozdzieliły starców i dzieci [...] do gromad w powiecie siedleckim. Sołtysi przydzielali im mieszkania. [...]

Beata Kozaczyńska, *Poruszenie Siedlec'43*, Karta 54, Warszawa 2008, s. 100.

Bronisław Żak (a starost from Siedlce)

The children displaced from the Zamość and Hrubieszów poviats were looked after by the inhabitants of Siedlce and nearby villages, who took them in [...] Some of the children were left in the orphanage in Siedlce. Local branches of the RGO sent old people and children [...] to "gromady" in the Siedlce area. Village leaders allotted them flats. [...]

Beata Kozaczyńska, *Poruszenie Siedlec'43*, Karta 54, Warszawa 2008, p. 100.

„CZARNI”

“BLACKS”

W marcu 1942 r. 131 tys. „etnicznych Niemców” „sprowadzonych do ojczyzny” z Europy Środkowej i Wschodniej oczekiwało na wyznaczone miejsca osadnictwa. W 1942 r. niemiecki aparat osiedleńczy rozpoczął osadzanie w wysiedlonych wsiach polskich na Zamojszczyźnie volksdeutschów z Besarabii i Jugosławii, kierowanych ze specjalnego obozu w Łodzi oraz potomków osadników niemieckich z Zamojszczyzny. Koloniści niemieccy przejmowali polskie gospodarstwa z całym dobytkiem i inwentarzem żywym. Do dyspozycji mieli również polskich chłopów jako robotników przymusowych. Zorganizowani byli na wzór wojskowy: uzbrojeni i umundurowani w czarne uniformy. Każda wieś miała posterunek z kilkoma lub kilkunastoma wartownikami, a na jej czele stał Dorfführer, członek SS. Organizowano naukę języka niemieckiego, prowadzono szkolenia polityczne, wojskowe oraz z zakresu agronomii.

In March 1942, 131 thousand “ethnic Germans,” “brought to their homeland” from Eastern and Central Europe, were still waiting in DP camps to be assigned a place to settle. In 1942 the German resettlement apparatus started settling Volksdeutchers from Bessarabia and Yugoslavia, sent from a special cam in Łódź, and the descendants of German settlers from the Zamość Region, in the emptied villages in the Zamość Region. German settlers took over Polish farms with all belongings and livestock of their previous owners. They were also given Polish peasants as forced labourers. The settlers were organized in a military fashion: armed and dressed in black uniforms. Each village had a post with a few or a dozen or so guards, commanded by a Dorfführer, a member of the SS. German lessons and various courses (political, military, and agronomic) were organized.

Siemnice. Dzieci niosące strzechy z rozbieranych zabudowań na rozkaz dorfführera. Fot. Feliksa Łukowskiego. Muzeum Zamojskie w Zamościu
Siemnice. Children, ordered by a dorfführer to clear the village of old buildings, are dismantling thatched roofs. Photo by Feliks Łukowski. Zamość Museum in Zamość.

Czwartek, 3 grudnia 1942 r.

[...] zaczynają jechać nieskończonym sznurem osiedleńcy. [...] Patrzę na tych osiedleńców z pewnym politowaniem. Nie są oni przecie tak temu winni, jak by się na pozór zdawało. Zwleka ich w te strony ta sama przemoc, co nas wywleka. [...].

Adam Mastaliński, *Karty Męczeństwa Zamojszczyzny. Dziennik spisany pod okupacją hitlerowską*, red. Konrad Mastaliński, Zwierzyniec 2011, s. 87.

Thursday, 3 December 1942

[...] a line of settlers stretching away to the horizon. [...] I look at them with some pity. They are not to blame, even if at first it seems they are. The same force that threw us out throws them in. [...].

Adam Mastaliński, *Karty Męczeństwa Zamojszczyzny. Dziennik spisany pod okupacją hitlerowską*, ed. Konrad Mastaliński, Zwierzyniec 2011, p. 87.

Siemnice. Volksdeutsch Lenz z Besarabii zajął najbogatsze we wsi gospodarstwo Grzegorza Romańczuka. Fot. Feliks Łukowski. Muzeum Zamojskie w Zamościu.
Siemnice. Volksdeutscher Lenz from Bessarabia – he took over the biggest farm belonging to Grzegorz Romańczuk.
Photo by Feliks Łukowski. Zamość Museum in Zamość.

Dokument stwierdzający założenie książeczki oszczędnościowej z wkładem 200 zł. dla Horsta Köhlera, urodzonego 22 lutego 1943 r., syna osadnika niemieckiego Eduarda Köhlera, sierpień 1943 r. APZ.
Document confirming that a savings account has been opened with a contribution of 200 zł on the name of Horst Köhler, born on 22 February 1943, son of Eduard Köhler, a German settler. August 1943. APZ.

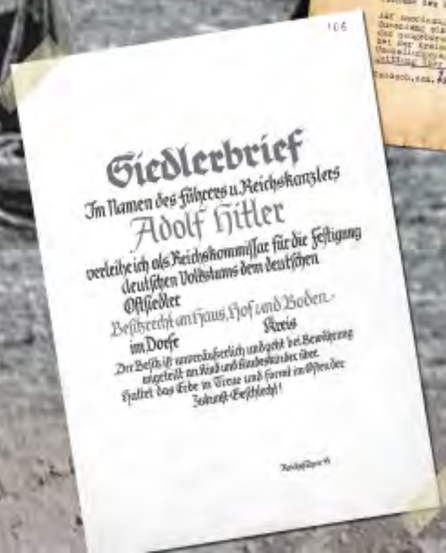

Siedlerbrief
Im Namen des Führers u. Reichskanzlers
Adolf Hitler
verleihe ich als Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums dem deutschen
Ansiedler
Besitzrecht am Haus, Hof und Boden
im Dorfe
Kreis

SPARBUCH
DER KREISSPARKASSE in ZAMOSC
Nr.
Band
Seite
Zinsfuß
Name des Kindes
Geburtsdatum
Name des Heimatmandes
Name des Vaters
Ansiedlernummer
Ansiedlungsort
Hauptdorfbereich
Zamosc, den
VORBEHALTE
ZASTRZEŻENIA

Książeczka oszczędnościowa, zakładana nowonarodzonym dzieciom osadników niemieckich przez państwo. APZ.
Savings book, given by the country to newborn children of German settlers. APZ.

„CZARNI"

„Czarni", jak nazywała niemieckich osadników ludność polska, uczestniczyli też w wysiedlaniu kolejnych wsi. Jeszcze w 1942 r. skolonizowane wsie stały się celem akcji zbrojnych polskiego podziemia, ich szczyt przypadł na 1943 r. Były one jednym z powodów wstrzymania, akcji osadniczej w sierpniu 1943 r. Do tego momentu na Zamojszczyźnie zostało osiedlonych 13 tys. osób pochodzenia niemieckiego. W sytuacji narastającego zagrożenia rodziny osadników były skupiane w większych punktach i dozbrajane. Z rozkazu Jakoba Sporrenberga (następcy Globocnika) utworzono nawet Pułk Samoobrony Zamość. Większość kolonistów opuściła Zamojszczyznę dopiero w drugiej połowie lipca 1944 r. Punktem zbornym był dla nich Zamość, skąd organizowano transporty kolejowe do Łodzi.

"BLACKS"

German settlers, called by the Polish population the "Blacks," took part in further displacement actions. Already in 1942, the villages of German settlers became a target of military actions conducted by the Polish underground, which reached their climax in 1943. Those actions were one of the reasons why the settlement action was stopped in August 1943. By then, 13 thousand people of German origin had been settled in the Zamość Region. Due to the increasing threat, German families were being gathered in larger groups and provided with more arms. On Jakob Sporrenberg's (Globocnik's successor) order, the Zamość Self-Defence Regiment was even established. Most of the colonists had not left the Zamość Region until the second half of July 1944. Zamość became a rallying point where train transports were arranged.

Fragmenty relacji „Adama": Akcja na Cieszyn 24 stycznia 1943 r.

[...] nasz pluton na własnej skórze odczuł wysiedlenie niemieckie, przeto przyjęliśmy wiadomość o udziale w akcji [...] z dziką rozkoszą. [...] Góral [...] rozkazuje: zniszczyć doszczętnie zamieszkałą przez kolonistów niemieckich wioskę Cieszyn [...]. Za dzieci polskie zginą dzieci niemieckie, za kobiety polskie – kobiety niemieckie. [...] Przed samą wsią usłyszeliśmy gong. Jakiś wartownik rumuński [...] zaczął wrzeszczeć na całe gardło [...] strzały [...], wybuchały w jakieś broniącej się chałupie granaty, [...] szum ognia, krzyki przerażenia [...] wartownia [...]. Schroniło się tam kilku SS-owców. [...] Wieś spłonęła, mieszkańcy wybici. Straty Niemców można obliczać do 200 osób. [...]

Wydawnictwo materiałów do dziejów Zamojszczyzny w latach wojny 1939–1944, red. Z. Klukowski, t. 3, Zamość 1946, s. 99-107.

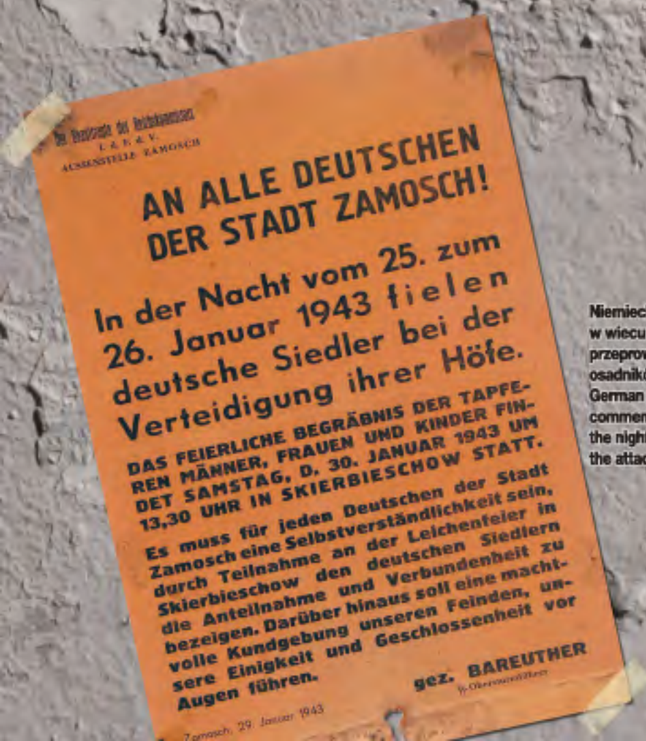

Niemiecki afisz nawołujący osadników do uczestnictwa w dniu 30 stycznia 1943 r. w wiecu upamiętniającym ofiary akcji polskiej partyzantki na wieś Cieszyn przeprowadzonej z 25 na 26 stycznia 1943 r. W akcji zginęło 165 niemieckich osadników. Muzeum Zamojskie w Zamościu.
German poster inviting settlers to take part in a rally (30 January 1943) commemorating the victims of the Polish partisan attack on the Cieszyn village on the night of 25 and 26 January 1943. 165 German settlers were killed during the attack. Zamość Museum in Zamość.

Niemieccy osadnicy, ojciec i syn (dwaj pierwsi z lewej) pozostali to przywołani do zdjęcia polscy robotnicy przymusowi, Komarów 1943 r. Muzeum w Tomaszowie Lubelskim.
German settlers, father and son (in the foreground on the left), among Polish forced labour workers, Komarów 1943. Museum in Tomaszów Lubelski.

Excerpt from the account provided by "Adam": Akcja na Cieszyn, 24 January 1943.

[...] our platoon became directly affected by the displacements, we greeted the information about the action [...] with immense pleasure. [...] Góral [...] commands: completely destroy Cieszyn, inhabited by the German settlers [...]. For the Polish children, the German children will die, for the Polish women – the German women. [...]. When we reach the village, we hear a gong. Some Romanian guard [...] starts screaming [...] shooting [...] grenades go off inside a house [...] the fire's crackling, people are screaming in fear [...] the guardroom [...]. A few SS-men took shelter inside. [...] The village got burned, the villagers killed. German losses may be estimated as around 200 people. [...]

Wydawnictwo materiałów do dziejów Zamojszczyzny w latach wojny 1939–1944, ed. Z. Klukowski, Vol. 3, Zamość 1946, p. 99-107.

„...ZARZĄDZAM... PRZECIWAKCJE...”

„...A COUNTER-ACTION ORDER...”

W 1942 r. Zamojszczyzna pokryta była siatką konspiracyjną Armii Krajowej oraz Batalionów Chłopskich. Po rozpoczęciu niemieckiej akcji wysiedleńczej na Zamojszczyźnie, dowództwo AK informowało Londyn o skali i charakterze wysiedleń. Niezwykłym zaangażowaniem w informowaniu rządu RP na obczyźnie wykazał się Ludowy Związek Kobiet, działający w ramach konspiracyjnego Stronnictwa Ludowego „Roch”. W meldunku z 23 grudnia 1942 r., Komendant Główny AK gen. Stefan Rowecki „Grot” informował Naczelnego Wodza, iż zarządził szeroką akcję czynnego oporu oraz dywersję na obszarach objętych wysiedleniem. Decyzja Roweckiego została zaaprobowana mimo obaw sprowokowania szerokich represji okupanta wobec ludności cywilnej oraz niekontrolowanego wybuchu działań partyzanckich poza Lubelszczyzną na co struktury podziemia w skali kraju nie były jeszcze gotowe. Oddziały Dywersji Bojowej AK i Oddziały Specjalne BCh rozpoczęły akcje dywersyjne (np. ataki w noc sylwestrową 1942/1943 r. na obiekty kolejowe), atakowały kolonistów niemieckich oraz prowadziły otwarte starcia z jednostkami niemieckimi (np. pod Wojdą, Różą i Zaborecznem). Oprócz akcji czynnej informowano społeczeństwo, za pomocą prasy podziemnej, oraz tzw. propagandy szeptanej. Niezależnie od działań struktur Polskiego Państwa Podziemnego akcje zbrojne przeciwko okupantowi prowadziły na Zamojszczyźnie także oddziały Gwardii Ludowej (od stycznia 1944 r. Armii Ludowej), podporządkowanej Polskiej Partii Robotniczej, nieuznającej Rządu Polskiego na Uchodźstwie. Operowały one głównie na pograniczu powiatu biłgorajskiego i janowskiego, gdzie ściśle współpracowały z oddziałami partyzantki sowieckiej.

In 1942, the Zamość Region had developed a wide net of underground cells of the Home Army and the Peasant Battalions. When the displacement action in the Zamość Region began, the Home Army headquarters sent reports to London, informing about the range and nature of displacements. Especially committed to informing the Polish Government-In-Exile about the situation in the Zamość Region was the People's Union for Women, part of the underground People's Party "Roch." In the report of 23 December 1942, the Commander of the Home Army, gen. Stefan Rowecki "Grot," informed the Commander-in-Chief about the active resistance and sabotage actions he ordered to be conducted in the territory undergoing displacement. Rowecki's decision was approved, in spite of the threat of German repressions against the civilian population and uncontrolled spread of partisan activities outside the Lublin region, for which the resistance in the country was not yet ready. Subversion Troops of the Home Army and Special Troops of the Peasant Battalions undertook a series of sabotage activities (attacks on the railways during New Year's Eve 1942), attacks on German settlers, and even engaged in clashes with German troops (skirmishes near Wojda, Róża, and Zaboreczno). Apart from military activities, an information campaign was being conducted, using such resources as the underground press and the so-called whispering campaign. Regardless of the activities of the Polish Underground State, military actions against the occupant were also conducted in the Zamość Region by the troops of the People's Guard (in January 1944 renamed the People's Army), which was under the authority of the Polish Worker's Party (PPR) and did not acknowledge the authority of the Government-In-Exile. Those troops were especially active in the borderland between the Biłgoraj and Janów poviats, where they cooperated with Soviet partisan units.

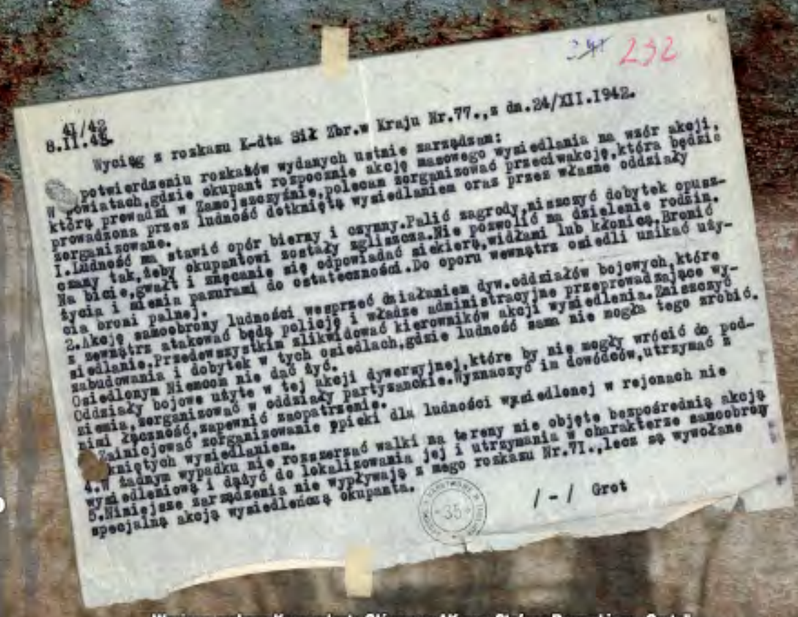

41/42 SM 232

8.II.43.

Wyciąg z rozkazu K-dta Sił Zbr.w Kraju Nr.77.,z dn.24/XII.1942.

W potwierdzeniu rozkazów wydanych ustnie zarządzam:
W powiatach,gdzie okupant rozpocznie akcję masowego wysiedlania na wzór akcji, którą prowadzi w Zamojszczyźnie,polecam zorganizować przeciwakcję,która będzie prowadzona przez ludność dotkniętą wysiedleniem oraz przez własne oddziały zorganizowane.
1.Ludność ma stawić opór bierny i czynny.Palić zagrody,niszczyć dobytek opuszczany tak,żeby okupantowi zostały zgliszcza.Nie pozwolić na dzielenie rodzin. Na bicie,gwałt i znęcanie się odpowiadać siekierą,widłami lub kosą.Bronić życia i mienia pazurami do ostateczności.Do oporu wewnątrz osiedli unikać użycia broni palnej.
2.Akcję samoobrony ludności wesprzeć działaniem dyw.oddziałów bojowych,które z zewnątrz atakować będą policję i władze administracyjne przeprowadzające wysiedlenie.Przedewszystkim zlikwidować kierowników akcji wysiedlenia.Zniszczyć zabudowania i dobytek w tych osiedlach,gdzie ludność sama nie mogła tego zrobić. Osiedlonym Niemcom nie dać żyć.
Oddziały bojowe użyte w tej akcji dywersyjnej,które by nie mogły wrócić do podziemia,zorganizować w oddziały partyzanckie.Wyznaczyć im dowódców,utrzymać z nimi łączność,zapewnić zaopatrzenie.
Zainicjować zorganizowanie opieki dla ludności wysiedlonej w rejonach nie objętych wysiedleniem.
4.W żadnym wypadku nie rozszerzać walki na tereny nie objęte bezpośrednią akcją wysiedleńczą i dążyć do lokalizowania jej i utrzymania w charakterze samoobrony.
5.Niniejsze zarządzenia nie wypływają z mego rozkazu Nr.71.,lecz są wywołane specjalną akcją wysiedleńczą okupanta.

/-/ Grot

Wyciąg z rozkazu Komendanta Głównego AK gen. Stefana Roweckiego „Grota” z 24 grudnia 1942 r., zarządzającego akcję zbrojnego oporu i samoobrony na terenach objętych niemiecką akcją wysiedleńczą. APL.
Excerpt of an order issued by the Commander of the AK, gen. Stefan Rowecki "Grot," on 24 December 1942, ordering military resistance and self-defence in the territories where German displacement actions were taking place. APL.

Oddziały BCH i AK przed akcją na posterunek policji niemieckiej i ukraińskiej w Łukowej. Raport składa Edward Błaszczyk „Grom”, trzeci od lewej Stanisław Miekiełło „Brzast”, październik 1943 r. AZHRL.
BCH and AK units before the attack on the German and Ukrainian police station in Łukowa. Edward Błaszczyk "Grom" delivers a report, third from the left Stanisław Miekiełło "Brzast," October 1943. AZHRL.

Partyzanci AK, dawni „Krakusi” z Udrycz, oddział Romana Szczura „Urszuli”, od lewej Stefan Bakuniak „Strzała”, Polek Bakuniak, Piotr Czugała „Pietrula”, NN, NN, Wacław Bakuniak, ok. 1943 r. APZ.
AK partisans, former "Krakusi" from Udrycze, the unit commanded by Roman Szczur "Urszula," from the left Stefan Bakuniak "Strzała," Polek Bakuniak, Piotr Czugała "Pietrula," unknown, unknown, Wacław Bakuniak, around 1943. APZ.

„...ZARZĄDZAM... PRZECIWAKCJĘ..."

„...MORDER... A COUNTER-ACTION"

Fragment dziennika dr. Zygmunta Klukowskiego

7 grudnia [1942]

[...] w lasach gromadzi się coraz więcej mężczyzn z wysiedlonych wsi z przewagą b. wojskowych. [...] Wszyscy oni opanowani są żądzą zemsty. [...] dowódcy [...] z trudem powstrzymują ich od bezplanowej akcji. Czekają na rozkazy z góry.

Zygmunt Klukowski, *Zamojszczyzna 1944–1959*, t. II, (red. Agnieszka Knyt), Warszawa 2007, s. 315

Excerpt of Doctor Zygmunt Klukowski's journal

7 December [1942]

[...] more and more men from the displaced villages gather in the woods, most of them ex-military. [...] All crave for vengeance. [...] the commanders [...] can hardly stop them from willful actions. They're waiting for the orders. [...] even more severe repressions will follow. [...] complete passivity of people who let the Germans displace them, torture women and children, is even worse.

Zygmunt Klukowski, *Zamojszczyzna 1944–1959*, Vol. II, (ed. Agnieszka Knyt), Warszawa 2007, p. 315

Fragment meldunku zastępcy inspektora obwodu Wojskowej Służby Ochrony Powstania (WSOP) za maj 1943 r. z 4 czerwca 1943 r.

[...] 7. Nastroje zaś u volksdeutschów uległy zasadniczej zmianie na minus. [...] Zmiękły im mocno rury, nosy opuścili na kwintę. Nie tylko ustało szykanowanie ludności polskiej na wioskach [...]. Volksdeutsche boją się bardzo o swoją skórę [...]. Nawet wśród żołnierzy niemieckich rośnie niezadowolenie [...]. Nie wierzą w swoje zwycięstwo [...].

J. Grygiel, *Związek Walki Zbrojnej Armia Krajowa w Obwodzie Zamojskim 1939–1944*, Warszawa 1945, s. 378-379.

Excerpt of the report prepared by the district deputy inspector of the Military Service for the Protection of the Uprising (WSOP), covering May 1943, issued on 4 June 1943

[...] The mood among the Volksdeutschers has visibly deteriorated. [...] They have pulled a long face, have come down a peg. Not only did the persecutions of the Polish villagers stop [...]. Volksdeutschers fear for their lives [...] Discontent spreads even among German soldiers [...]. They do not believe they can win.

J. Grygiel, *Związek Walki Zbrojnej Armia Krajowa w Obwodzie Zamojskim 1939–1944*, Warszawa 1945, p. 378-379.

Oddział partyzancki AK, prawdopodobnie dowodzony przez Konrada Bartoszewskiego „Wira" (siedzący na krześle), biłgorajskie 1943 r. APZ.
AK partisan unit, probably commanded by Konrad Bartoszewski "Wir" (sitting in the chair), the Biłgoraj district 1943. APZ.

Władysław i Czesław Birontowie, obaj zginęli w szpitalu polowym BCH pod Różą w lutym 1943 r. Muzeum w Tomaszowie Lubelskim.
Władysław and Czesław Biront, who both died in the BCH hospital near Róża in February 1943. Tomaszów Lubelski Museum.

Pogrzeb partyzancki, fot. Feliksa Łukowskiego, żołnierza AK. Muzeum Zamojskie w Zamościu.
Partisan funeral, photo by Feliks Łukowski, an AK soldier. Zamość Museum in Zamość.

Uroczysty pogrzeb pięciu niemieckich żołnierzy, którzy zginęli w potyczce z połączonymi siłami polskiej i sowieckiej partyzantki nad Czarną Rzeczką, maj 1943 r. Muzeum w Tomaszowie Lubelskim.
Ceremonial funeral of five German soldiers who died in a skirmish with joined Polish and Soviet partisan forces by the Czarna Rzeczka River, May 1943. Museum in Tomaszów Lubelski.

ROZLICZENIA

Od 20 października 1947 r. do 10 marca 1948 r., przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym w Norymberdze, toczył się proces autorów planu wysiedleń i osadnictwa niemieckiego w Europie Środkowo-Wschodniej, w tym prof. Konrada Meyera, autora Generalplan Ost. Zarzuty dotyczyły dokonania zbrodni wojennych i przeciw ludzkości poprzez: kradzież dzieci narodowości nieniemieckiej, przeprowadzania przymusowych wysiedleń na terenach okupowanych przez III Rzeszę i ich kolonizowania oraz prześladowania Żydów. Ośmiu spośród trzynastu oskarżonych zostało skazanych na długoletnie więzienie. Konrad Meyer otrzymał wyrok jedynie za przynależność do SS, a na poczet kary zaliczono mu okres aresztowania. W Polsce Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich gromadziła materiał dokumentujący zbrodnie niemieckie dokonane na ziemiach polskich. W pracach tych ważną rolę odegrał dr Zygmunt Klukowski, który w 1947 r. był świadkiem w Procesie Norymberskim w sprawie wysiedleń Zamojszczyzny oraz germanizacji dzieci polskich.

Between 20 October 1947 and 10 March 1948, in front of the International Military Tribunal in Nuremberg, the trial of the authors of the resettlement scheme carried out in Central-Eastern Europe took place. One of the accused was professor Konrad Meyer, the author of the Generalplan Ost. The charges concerned war crimes and crimes against humanity: stealing children of non-German origin, conducting forced displacements and colonization in the territories invaded by the Third Reich, and the persecution of Jews. Eight out of thirteen of the accused were sentenced to long years of imprisonment. Konrad Meyer was sentenced only for his SS affiliation, and his custody was included into the sentence. In Poland, the Central Commission for the Investigation of German Crimes was gathering evidence against German crimes committed in the territory of Poland. Doctor Zygmunt Klukowski played an especially important role in that investigation; he was also a witness in the Nuremberg Trial, testifying on the displacement action in the Zamość Region and the Germanization of Polish children.

Prof. Konrad Meyer na ławie oskarżonych w trakcie Procesu Norymberskiego.
Professor Konrad Meyer in the dock during the Nuremberg Trial.

Fragment dziennika dr. Zygmunta Klukowskiego lekarza ze Szczebrzeszyna, świadka oskarżenia w Procesie Norymberskim.

...] zostałem zaproszony do Warszawy na spotkanie z amerykańskim prokuratorem, który przyjechał z Norymbergii z misją wyszukania w Polsce świadków wysiedlania Zamojszczyzny przez Niemców i zabierania dzieci do zniemczenia.

5 listopada 1947 r.
[...] Duża sala czternastu oskarżonych: w tym pięciu generałów SS (po cywilnemu) i kobieta. [...] Byłem jedynym świadkiem mówiącym o Zamojszczyźnie, o wysiedlaniu ludności, pacyfikacjach i akcji werbowania Volksdeutschów. [...] I nie było we mnie ani odrobiny współczucia dla tych, co siedzieli na ławie oskarżonych. [...]

Zygmunt Klukowski, *Zamojszczyzna 1944–1959*, t. II, (red. Agnieszka Knyt), Warszawa 2007, s. 253-254, 257-258.

Excerpt of the journal by Doctor Zygmunt Klukowski, a physician from Szczebrzeszyn, the prosecution's witness in the Nuremberg Trial.

...] I was invited to Warsaw to a meeting with an American prosecutor who came from Nuremberg to Poland looking for witnesses of German displacement of the population of the Zamość Region, and those who witnessed the practice of taking children to be Germanized.

5 November 1947
[...] A large room, fourteen of the accused: among them, five SS generals (in civilian clothes) and a woman. [...] I was the only witness talking about the Zamość Region, about the displacement, pacifications and recruitment of Volksdeutschers. [...] And I took no compassion on the accused. [...]

Zygmunt Klukowski, *Zamojszczyzna 1944–1959*, Vol. II, (ed. Agnieszka Knyt), Warszawa 2007, p. 257-258.

Fragment zeznania dr. H. Wiepking w Procesie Zbrodniarzy Wojennych w Norymberdze.

O ile [...] mogę wnosić po zadawanych mi pytaniach, to przebiegające pod kierunkiem profesora Meyera plany były ewidentną pracą dla pokoju, mającą dotyczyć całego obszaru Rzeszy [...].

Generalny Plan Wschodni. Zbiór dokumentów, red. Czesław Madajczyk. Warszawa 1990, s. 17.

Excerpt of Dr. H. Wiepking's testimony given during the Nuremberg War Crimes Trials.

As far as I can tell by the questions I'm being asked, the plans conducted under the supervision of professor Meyer were aimed at establishing peace on the whole territory of the Reich [...]

Generalny Plan Wschodni. Zbiór dokumentów, ed. Czesław Madajczyk. Warszawa 1990, p. 17.

Legitymacja dra Z. Klukowskiego - członka Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich. Ośrodek Karta.
Card of Doctor Z. Klukowski, member of the Chief Commission for the Investigation of German Crimes. Ośrodek Karta.

Wykaz strat ludzkich i materialnych poniesionych przez gminę Stary Zamość w wyniku wysiedleń, 1949 r. APZ.
List of human and material losses in the Stary Zamość district, suffered due to displacements, 1949. APZ.

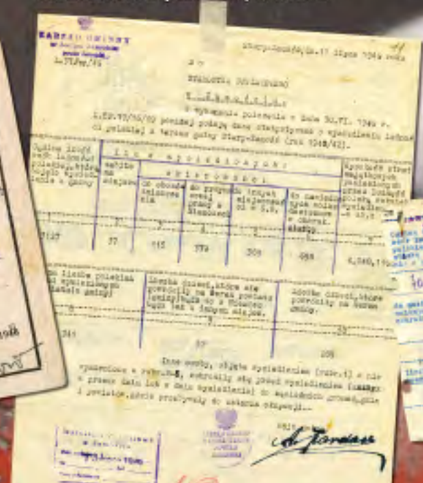

Wykaz strat ludzkich i materialnych poniesionych przez gminę Mokre w wyniku wysiedleń, 1949 r. APZ.
List of human and material losses in the Mokre district, suffered due to displacements, 1949. APZ.

ROZLICZENIA

ASSESSMENTS

Z bezpośrednio odpowiedzialnych za akcję na Zamojszczyźnie osądzono niewielu. W 1950 r. Sąd Apelacyjny w Lublinie, skazał na śmierć następcę Globocnika SS-Gruppenführer Jakoba Sporrenberga, nadzorującego ostatnią fazę wysiedleń, wyrok wykonano w 1952 r. Sąd Krajowy we Frankfurcie nad Menem skazał na 5 lat więzienia, m.in. za udział w eksterminacji Żydów węgierskich, Hermanna Krumeya szefa UWZ w Łodzi, który po zaliczeniu pięcioletniego aresztu wyszedł na wolność właściwie natychmiast W 1969 r., na podstawie zebranych przez stronę polską dokumentów świadczących o udziale w zbrodniach na Zamojszczyźnie, Krumey został skazany na dożywotnie więzienie. Z załogi Filii UWZ w Zamościu przed sądem stanęła jedynie Herta Belke skazana w 1945 r. przez sąd w Łodzi na karę śmierci, zamienioną na dożywocie. W 1956 r. na mocy amnestii została zwolniona i osiadła w RFN.

W tych okolicznościach jak chichot historii wyglądają powojenne losy dr. Zygmunta Klukowskiego i Jana Zamoyskiego. Żołnierzy AK, ratujących ofiary niemieckiego terroru na Zamojszczyźnie. Po wojnie w zmienionej sytuacji politycznej w Polsce uznani zostali za wrogów nowej komunistycznej władzy. Postawieni przed sądem, zostali skazani na kary więzienia i pozbawienia praw publicznych na podstawie tego samego prawa, które służyło osądzeniu zbrodniarzy niemieckich.

Only a few people directly responsible for the displacement action in the Zamość Region were brought to justice. In 1950, the Court of Appeal in Lublin sentenced to death SS-Gruppenführer Jakob Sporrenberg, the successor of Globocnik, who supervised the last stage of the displacement; the sentence was carried out in 1952. The National Court in Frankfurt sentenced Hermann Krumey, the head of the Resettlement Centre in Łódź, to 5 years in prison (one of the charges concerned his participation in the extermination of Hungarian Jews); he was released almost immediately due to his nearly five-year arrest. In 1969, on the basis of the documents gathered by the Polish side, proving his involvement in the crimes in the Zamość Region, Krumey was given a life sentence. From among the staff of the DP camp in Zamość, only Herta Belke faced charges and in 1945 was sentenced to death by the court in Łódź; the sentence was changed to life imprisonment. She was released during the amnesty in 1956 and moved to the Federal Republic of Germany.

Therefore the fate that befell after the War Doctor Zygmunt Klukowski and Jan Zamoyski, AK soldiers who rescued the victims of German terror in the Zamość Region, seems like history's prank. In the new, post-war political situation in Poland, they were considered enemies of the communist authority. They were put on trial and, on the basis of the same law that was applied during the trials of Nazi criminals, sentenced to prison and disenfranchised.

Jan Zamoyski po wyjściu z więzienia w 1956 r; źródło: R. Jarocki, *Ostatni Ordynat. Z Janem Zamojskim spotkania i rozmowy*, Warszawa 1996.
Jan Zamoyski after his release from prison in 1956; source: R. Jarocki, *Ostatni Ordynat. Z Janem Zamojskim spotkania i rozmowy*, Warszawa 1996.

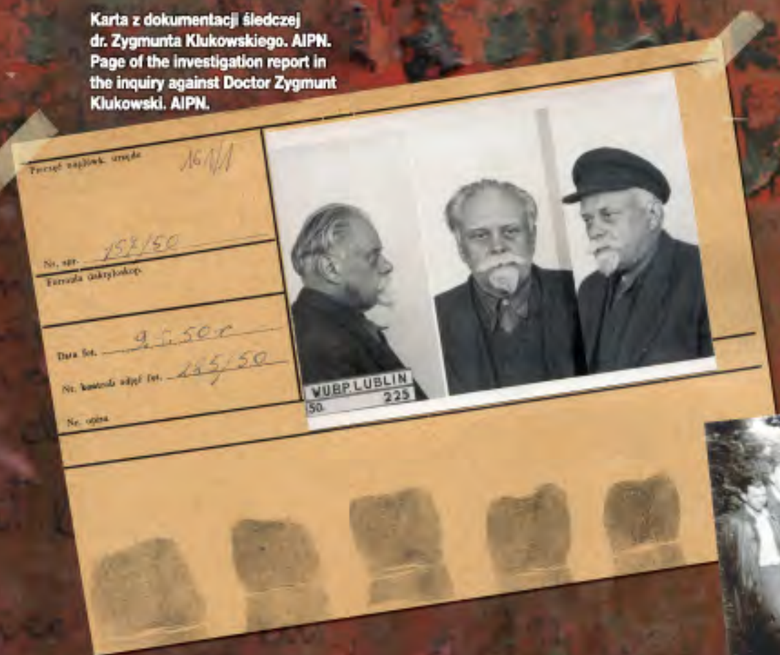

Karta z dokumentacji śledczej dr. Zygmunta Klukowskiego. AIPN.
Page of the investigation report in the inquiry against Doctor Zygmunt Klukowski. AIPN.

Dr Zygmunt Klukowski (w jasnym płaszczu) w otoczeniu żołnierzy AK, czerwiec 1945 r. AIPN.
Doctor Zygmunt Klukowski (in the white coat) surrounded by AK soldiers, June 1945. AIPN.

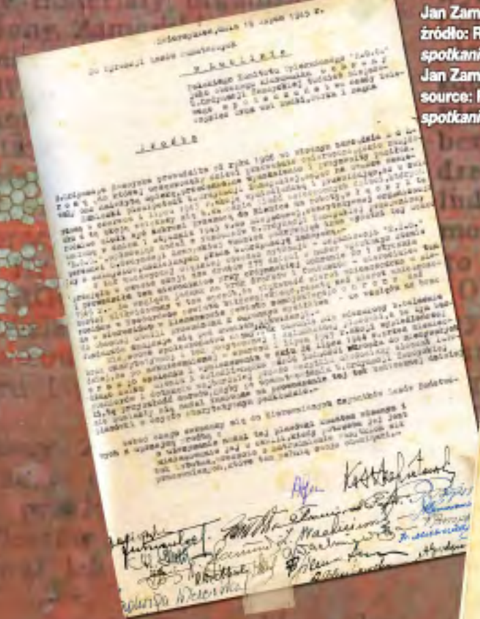

Pismo do Dyrekcji Lasów Państwowych w Lublinie, skierowane przez społeczność Zwierzyńca i okolicznych miejscowości, w sprawie przejęcia finansowania ochronki prowadzonej w okresie okupacji przez zlikwidowaną przez władze komunistyczne Ordynację Zamojską. W ochronce nadal przebywały dzieci uratowane przez Zamoyskich z obozu przejściowego w Zwierzyńcu, lipiec 1945 r. APZ.
Letter to the Administration of National Forests in Lublin, written by the community of Zwierzyniec and nearby villages, on the funding of the orphanage run during the occupation by the Zamoyski family, whose entails were confiscated by communist authorities. In the orphanage there were still children saved by the Zamoyski family from the DP camp in Zwierzyniec, July 1944. APZ.